

Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України
Лабораторія методології і теорії психології
Рівненський державний гуманітарний університет
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка
ПЗВО «Міжнародний класичний університет
імені Пилипа Орлика»
Маріупольський державний університет

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР
«ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ»

30 вересня 2025 р.

Збірник тез

Україна, м. Київ.

Рекомендовано до розповсюдження за ухвалою вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол № 12 від 30 вересня 2025 року).

Формування мілітарної ідентичності особистості : зб. тез методологічного семінару (м. Київ, 30 вересня 2025 року) / за ред. В. Л. Зливкова, С.О. Лукомська, О.В. Котух. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2025. 77 с.

Редакційна колегія:

Н. О. Євдокимова, дійсний член Української Академії наук, доктор психологічних наук, професор; **Н. О. Михальчук**, доктор психологічних наук, професор; **В. Л. Зливков**, кандидат психологічних наук, доцент; **С. О. Лукомська**, кандидат психологічних наук; **О. В. Котух**, молодший науковий співробітник.

Метою проведення методологічного семінару є висвітлення питань пов'язаних з особливостями формування мілітарної ідентичності особистості.

Розглянуто питання формування національно-патріотичної свідомості та патріотичного виховання українців; проаналізовано чинники формування мілітарної ідентичності особи, а саме, адаптацію до кризових ситуацій, мотивацію діяльності в екстремальних умовах, життестійкість тощо; висвітлено психологічні аспекти травм війни та особливості подолання негативних впливів тривалого воєнного стану.

Відповідальність за викладений матеріал та належність його автору, правильне цитування джерел та посилання на них покладено на авторів тез доповідей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

© Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
2025

ЗМІСТ

Блашкова Олена Вплив мілітарної ідентичності на адаптацію українських біженців.....	5
Гриньова Наталія Ідентичність і травми війни у контексті вимушеної міграції українців.....	7
Жежер Юлія Насильство щодо жінок під час військового стану.....	9
Завгородня Олена Ідеї Юрія Липи в контексті формування національної ідентичності.....	11
Зликов Валерій Героїзм у контексті мілітарної ідентичності козаків.....	13
Зликов Валерій, Лукомська Світлана, Котух Олена Формування мілітарної ідентичності школярів в умовах воєнної повсякденності.....	15
Каліщук Світлана, Цюрик Юлія Психологічні особливості образу війни у дітей молодшого шкільного віку.....	18
Копилов Сергій Твір культури як осередок навчального діалогу з проблем мілітарної ідентичності сучасних українців.....	20
Котух Олена Особливості формування мілітарної свідомості і мілітарної ідентичності у підлітків.....	22
Коцько Крістіна Формування мілітарної ідентичності військовослужбовців в процесі надання їм психологічної допомоги.....	24
Коштира Тетяна Життестійкість учнів в умовах війни.....	25
Крапива Марія Прояви долаючої поведінки підлітків в умовах воєнного стану.....	27
Куру Галина Вплив емоційного інтелекту на адаптивність та ідентичність особистості.....	29
Кутіщенко Валентина, Комарова Міра Патріотична свідомість у контексті формування психологічної готовності молоді до шлюбу в умовах воєнного часу.....	30
Кухтова Анна Формування ідентичності вимушених мігрантів.....	32
Легуцька Ірина Мілітарна ідентичність у мотиваційній сфері підлітків.....	34
Литвиненко Олена Модель формування національно-патріотичної самосвідомості учнів засобами аерокосмічної освіти.....	36
Лівандовська Інна Тихі рани війни: особливості переживання травм війни дітьми з вадами інтелектуального розвитку.....	38
Лукомська Світлана Психологічні ресурси формування мілітарної ідентичності українців.....	41

Medintsev Mladislav Ethical and psychological background for shaping military identity in adolescence.....	43
Ольховецький Сергій Дифузія мілітарної ідентичності вимушених мігрантів.....	47
Перепелюк Тетяна Роль спогадів про рідне місто у підтримці психологічної стійкості внутрішньо переміщених осіб.....	49
Поджинська Ольга Освітнє середовище як простір патріотичного виховання та громадянської самосвідомості студентської молоді.....	51
Рудюк Надія Корекція девіантної поведінки молодших школярів в умовах війни.....	53
Сітцевá Марина Психологічний потенціал анімації у сучасному освітньому середовищі.....	55
Скоростецька Наталя Соціально-психологічне корекційне заняття для підлітків: “Профілактика булінгу в освітньому середовищі”.....	57
Собкова Світлана Гуманістичні аспекти патріотичного виховання у вищій школі.....	59
Собчак Ганна «Впровадження військово-патріотичних програм із залученням ветеранів як складова формування національно-патріотичної свідомості в освітньому середовищі».....	62
Степура Євгеній Деякі підходи до проблеми героїчного у психології.....	65
Столярчук Олеся, Шульга Руслана Вплив війни на мотиви одруження українців.....	67
Чудакова Віра Інтегративний інструментарій «забезпечення психологічної допомоги подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та швидкої адаптації» – вагомий компонент формування мілітарної ідентичності учасників освітнього процесу в умовах сучасних викликів, на основі реалізації «технології формування психологічних компетентностей конкурентоздатності особистості».....	69
Юрченко Римма, Французова Марина Вплив проживання втрати дітьми військовослужбовців на формування патріотичної ідентичності.....	74

ВПЛИВ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА АДАПТАЦІЮ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ

Олена Блашкова,

*Маріупольський державний університет,
м. Київ, Україна*

Початок повномасштабної російсько-української війни у 2022 році спричинив найбільшу міграційну кризу з часів Другої світової війни. Станом на 14 березня 2024 року у світі офіційно зареєстровано 5,9 мільйона українських біженців, більшість з яких у Німеччині, Польщі та інших європейських країнах (УВКБ ООН, 2024).

Війна та інші форми колективного насильства можуть загрожувати індивідуальним та громадським уявленням про безпеку, передбачуваність та контроль, руйнувати структуру суспільства та призводити до масового переміщення цивільних осіб з їхніх громад та країн у пошуках безпеки. У постміграційних умовах біженці намагаються створювати наративи, які дозволяють їм осмислити минуле, адаптуючись до життя та шукаючи місця безпеки та зростання, як у власних громадах вигнанців, так і в нових громадах, що їх приймають. Процес осмислення минулої травми та переоцінки світогляду, зруйнованого подіями, що впливають на громаду, якщо він буде успішним, може полегшити поширений дистрес, призвести до позитивної психологічної адаптації та покращити довгострокові перспективи інтеграції. Розуміння сприйнятої групової приналежності впливає на траєкторії колективної травми, що створюють сенс, тому є важливим для сприяння відновленню та зціленню громад біженців, що прибувають [3].

Феномен вимушеної міграції є міждисциплінарною проблемою, що викликає значний інтерес у представників медицини, соціології, психіатрії, психології та соціальної роботи. У дослідження соціально-психологічної спрямованості, в основному увага акцентується на процесі соціально-психологічної адаптації як осіб, що мігрують добровільно, так і тих, хто опиняється у примусових умовах. Також дослідники зосереджуються на етапах адаптації, умовах її реалізації, а також на чинниках і детермінантах, що впливають на інтеграцію та асиміляцію вимушених мігрантів, переселенців та біженців у нове соціокультурне середовище.

Процес виїзду з країни внаслідок війни передбачає кілька процесів. Людина повинна адаптуватися до нових соціально-культурних умов; пристосовуватися до фізіологічних проблем (наприклад, порушення сну, розлади харчової поведінки); справлятися з втратою сенсу та цінності життя, що може переживатися як екзистенційний вакуум; та долати розчарування, апатію, невдоволення або внутрішній конфлікт, які можуть призвести до неврозу. Адаптація до цих умов може призвести до психологічної стійкості. Нижче ми пропонуємо три аспекти стійкості, над якими переміщені особи можуть працювати на шляху до зцілення. Люди можуть розвивати ці аспекти послідовно або одночасно.

Для досягнення функціональної стійкості люди повинні адаптуватися до нових соціокультурних умов та особливостей навколишнього середовища. Більшість людей, які змушені покинути свої домівки, стикаються з необхідністю створювати нові, комфортні умови життя, включаючи житло, меблі, комунальні послуги, роботу та транспорт.

Люди можуть прагнути стійкості до проблем зі здоров'ям, що включає гарне психологічне та фізичне здоров'я, в умовах значного стресу, спричиненого переміщенням.

Духовна стійкість – це відчуття осмисленого існування, розуміння та відчуття цінності життя, що також є критично важливою. Дії, спрямовані на досягнення мети може додати сенсу життю, забезпечити мотивацію рухатися вперед і виступати підтримкою. Роздуми В. Франкла, засновані на його власному досвіді виживання в нацистських концентраційних таборах, підкреслюють важливість пошуку сенсу та віри в контексті та змісті власного життя, навіть серед надзвичайних страждань. Хоча ця ідея може не впливати з формальної психологічної теорії, вона корениться в особистому шляху та філософії В. Франкла, яка стверджує, що сенс може бути джерелом стійкості перед обличчям травми [1].

Література про травму та вимушену міграцію розкриває складні психологічні проблеми, що виникають внаслідок переміщення, включаючи гостру та комплексну травму, постійні стресові фактори та втрату ідентичності та безпеки. Хоча травма може призвести до психологічного дистресу, вона також може сприяти розвитку психологічної стійкості (D. Rizzi, G. Ciuffo) [4]. У випадку мігрантів стійкість – це не лише психологічний результат, а й процес, на який впливають здоров'я, соціальна підтримка, культурна інтеграція та духовні практики. Дане питання лишається дуже актуальним і ми прагнемо зрозуміти, як функціональна, психологічна та духовна стійкість виникають у відповідь на вимушену міграцію та як вони взаємодіють, підтримуючи психологічне благополуччя в новому культурному контексті.

Вважається, що психологічна адаптація після травми вимагає зусиль з когнітивної адаптації, які дозволяють людям відновити або перевищити рівень психологічного функціонування до травми. Згідно з теоретичною моделлю сенсотворення, люди мають основні переконання про себе, світ та своє місце у світі, а також мають бажані цілі та цінності, які формують мету їхнього життя. Разом переконання, цілі та суб'єктивне відчуття мети складають глобальний сенс людини (R. J. Johnson, O. Antonaccio) [2]. Ці центральні когнітивні структури дають людям відчуття передбачуваності щодо їхнього життя та забезпечують їх лінзою, через яку можна інтерпретувати життєвий досвід. Стикаючись з подією, яка сприймається як така, що відрізняється від її глобального значення, люди відчувають стрес, який може спровокувати спроби знайти розуміння та надати значення події, тим самим зменшуючи страждання, спричинені травмою. Цей пошук сенсу може призвести до переоцінки травматичної події, щоб вона відповідала власному глобальному значенню, або до коригування переконань та цілей, зруйнованих травмою. За успішного результату, творення сенсу може

призвести до позитивних змін у психологічному функціонуванні, що операціоналізується через такі конструкти, як сприйняте посттравматичне зростання, підвищення самоефективності, благополуччя або якості життя.

Література

1. Франкл В. Людина у пошуках сенсу. Психолог у концтаборі. Харків: КСД, 2023. 160 с.

2. Johnson R. J., Antonaccio O., Botchkovar E., Hobfoll S. E. War trauma and PTSD in Ukraine's civilian population: comparing urban-dwelling to internally displaced persons. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*. 2022. Vol. 57(9). P. 1807-1816.

3. Migliorini L., Olcese M., Cardinali P., Prestia D. Community resilience among Ukrainian refugees: what is the role of the host community in recovery from forced migration?. *Frontiers in Psychiatry*. 2023. Vol. 14. P. 1206304.

4. Rizzi D., Ciuffo G., Sandoli G., Mangiagalli M., De Angelis P., Scavuzzo G., ... & Ionio C. Running away from the war in Ukraine: the impact on mental health of internally displaced persons (IDPs) and refugees in transit in Poland. *International journal of environmental research and public health*. 2022. Vol. 19(24). P. 16439.

ІДЕНТИЧНІСТЬ І ТРАВМИ ВІЙНИ У КОНТЕКСТІ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Наталія Гриньова,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

Травма – це психологічна та емоційна реакція на подію або переживання, що є глибоко тривожним або тривожним, часто пов'язаним із загрозою життю чи безпеці. Вона може виникнути внаслідок окремого інциденту, такого як нещасний випадок чи напад, або внаслідок тривалих стресових факторів, таких як жорстоке поводження, війна чи вимушена міграція. Травма може мати тривалий вплив на психічне, емоційне та фізичне благополуччя людини, призводячи до таких симптомів, як тривога, депресія, нав'язливі думки, гіперзбудження або емоційне оніміння. У ширшому сенсі травма охоплює як саму подію, так і її особистісний вплив на психологічне та фізіологічне функціонування людини.

Розуміння травми як результату вимушеної міграції у зв'язку з війною, а також формування індивідуальної стійкості в цьому контексті, вимагає чітких концептуальних основ. Травму від вимушеної міграції необхідно вивчати з міждисциплінарної точки зору, включаючи такі галузі, як психологія, соціологія, соціодемографія, культурна антропологія та комунікація. Травма не обмежується насильницькими або небезпечними для життя подіями; вона також може виникати внаслідок психологічного тягаря адаптації до нового середовища та боротьби з комунікативними бар'єрами, що може призвести до хронічного стресу. Мігранти можуть почуватися ізольованими або не мати доступу до основних послуг,

охорони здоров'я чи освіти. Нездатність ефективно спілкуватися може посилити почуття безпорадності, розгубленості та маргіналізації. Розуміння типу та контексту травми є важливим для контекстуалізації механізмів стійкості, які застосовують мігранти [3].

Теоретичні підходи до травми підкреслюють як позитивні, так і негативні аспекти травматичного досвіду. Негативні аспекти, такі як втрата, вразливість та психологічна чи фізична шкода, добре задокументовані. Травма може завдати тривалої шкоди психічному та фізичному здоров'ю людини, що призводить до тривалих страждань. Однак травма також має позитивні аспекти. Наприклад, після фізичної чи психологічної травми люди можуть відчувати зміну у своєму сприйнятті цінності життя. Те, що колись сприймалося як належне, може набути значення, і може виникнути нове розуміння звичайного життя. Це явище свідчить про те, що, хоча травма порушує життя, вона також може сприяти стійкості та особистісному зростанню [1].

Очевидно, що вимушена міграція пов'язана з відчуттям втрати землі, де людина народилася та виросла, а також з впевненістю у своєму майбутньому. Це поєднується з невизначеністю щодо того, чи передбачає це майбутнє повернення до рідного дому. Внаслідок вимушеного залишення дому процес розвитку людського «я» в контексті рідної землі та культури переривається. Втрата близьких, роботи, соціального статусу та сімейних реліквій є суттєвими. Тому після задоволення основних потреб (їжа, безпека, житло) мігрантам потрібна психологічна підтримка, щоб допомогти пом'якшити почуття ізоляції та самотності, побудувати нові зв'язки та інтегруватися в нове суспільство, яке часто є зміненою ідентичністю. Наприклад, під час вимушеної міграції людина може відчувати провину вижившого – почуття провини та сорому просто за те, що вижила, коли інші не вижили. Це може глибоко проникнути у свідомість і мати вплив не лише на індивіда, але й на майбутні покоління [2].

Українські біженці, ймовірно, пережили гостру травму від численних переживань, таких як свідцтво насильницького конфлікту, переживання переміщення, процес втечі з дому, розлука з близькими та раптова втрата безпеки та стабільності. Крім того, деякі біженці також пережили більш хронічну, складну травму, особливо ті, хто раніше стикався з регіональною нестабільністю, політичною напруженістю чи економічними труднощами до війни. Ті, хто пережив анексію Криму у 2014 році або зіткнувся з тривалими економічними та соціальними викликами, можуть постраждати від багатошарової травми, що передувала нинішній війні]. Нарешті, постміграційні стресові фактори, такі як розлучення сім'ї, труднощі з адаптацією до нової культури, мовні бар'єри та економічна нестабільність, можуть поширити або загострити початкову травму.

Теорія резилентності або психологічної стійкості спрямовує увагу на виявлення позитивних контекстуальних, соціальних та індивідуальних факторів, які можуть пом'якшувати або порушувати шляхи розвитку, призводячи до проблемної поведінки, психологічного дистресу та негативних наслідків для здоров'я. Стійкість біженців значно покращується, коли вони зустрічають гостинних людей, коли вони можуть підтримувати спілкування з близькими у

своїй рідній країні та коли вони можуть вносити елементи своєї рідної культури в культуру країни, куди вони мігрували.

Література

1. Lazarenko V. Mapping identities: Narratives of displacement in Ukraine. *Emotion, Space and Society*. 2020. Vol. 35. P. 100674.
2. Wylegała A. Forced Migration and Identity in the Memories of Post-War Expellees from. *Disputed Memory: Emotions and Memory Politics in Central, Eastern and South-Eastern Europe*. 2016. Vol. 24. P. 177.
3. Yefimova A. Adaptation of Ukrainians to forced migration: a study of psychosocial models and factors. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13(81). P. 130-141.

НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Юлія Жежер,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

Насильство щодо жінок під час воєнного стану є гострою та складною проблемою, яка набуває особливої значущості. Конфлікти та збройні протистояння створюють середовище, де існуючі форми гендерного насильства посилюються, а також з'являються нові. Насильство – це не просто фізична травма, а глибоке вторгнення в особистість, яке має довготривалі та руйнівні наслідки для ідентичності людини. Воно не лише завдає болю, а й переписує внутрішній світ, змінюючи уявлення про себе, інших та світ загалом.

Під час військового стану жінки стикаються з різними видами насильства, які можна класифікувати як насильство, пов'язане з бойовими діями (включає сексуальне насильство, що використовується як зброя війни, примусові шлюби, торгівлю людьми та зґвалтування, які вчиняють комбатанти), домашнє насильство (під час війни стрес, економічна нестабільність та обмеження пересування призводять до зростання рівня домашнього насильства; жінки, які перебувають в укриттях або евакуйовані, можуть зазнавати фізичного, психологічного та економічного насильства), експлуатація та зловживання (у зонах конфлікту жінки та дівчата стають особливо вразливими до сексуальної експлуатації та торгівлі людьми, це може відбуватися під виглядом «допомоги» в евакуації або надання притулку), психологічне насильство (постійний страх, погрози, приниження, залякування та вимушене спостереження за актами насильства також є формами жорстокості, які завдають непоправної шкоди психічному здоров'ю) [1].

Чинники, що сприяють насильству. Воєнний стан створює умови, які сприяють зростанню насильства щодо жінок. Безкарність – у зонах конфлікту часто відсутня належна правоохоронна система, що дозволяє злочинцям уникати відповідальності. Руйнування соціальних структур – війна руйнує сім'ї, громади та соціальні зв'язки, які забезпечують підтримку та захист. Зміни в динаміці влади – зброя та воєнний авторитет можуть змінити ієрархію влади в суспільстві,

надаючи перевагу чоловікам. Економічна нестабільність – втрата роботи та житла підвищує залежність жінок від інших, що робить їх більш вразливими до експлуатації.

Боротьба з насильством щодо жінок під час війни вимагає комплексного підходу. Забезпечення безпеки, тобто створення безпечних притулків та центрів допомоги для жінок-жертв насильства. Надання безкоштовної юридичної та психологічної підтримки постраждалим, а також документування злочинів для притягнення винних до відповідальності. Проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності про проблему та способи захисту. Залучення міжнародних організацій для моніторингу ситуації, надання гуманітарної допомоги та фінансової підтримки.

Боротьба з насильством щодо жінок під час військового стану є не лише гуманітарним, але й важливим аспектом забезпечення миру та стабільності в післявоєнному суспільстві [2].

Ми наголошуємо, що насильство – це не просто фізична травма, а глибоке вторгнення в особистість, яке має довготривалі та руйнівні наслідки для ідентичності людини. Воно не лише завдає болю, а й переписує внутрішній світ, змінюючи уявлення про себе, інших та світ загалом.

Основні механізми впливу насильства на ідентичність.

1. Дегуманізація та втрата самоцінності. Насильство, особливо систематичне, спрямоване на приниження гідності та заперечення людської сутності жертви. Це призводить до внутрішнього відчуття неповноцінності: Жертва починає вірити, що заслуговує на таке ставлення. Вона може думати, що її «Я» є слабким, неважливим чи «зіпсованим». Свідомої відмови від себе. Людина може приховувати свої справжні емоції та потреби, щоб уникнути подальшого насильства. Це призводить до розмивання ідентичності, коли «Я» стає лише віддзеркаленням очікувань кривдника.

2. Руйнування довіри. Насильство руйнує базове відчуття безпеки та довіри до світу. Жертва сумнівається у своїх почуттях, спогадах та судженнях. Це робить її ще більш вразливою до маніпуляцій. Після досвіду насильства людина може сприймати світ як вороже місце. Їй стає важко будувати здорові стосунки, оскільки вона постійно очікує підступу чи зради, що унеможливорює формування ідентичності через соціальні зв'язки.

3. Формування «травматичної ідентичності». Насильство може стати центральним досвідом, навколо якого будується вся ідентичність. Людина може ідентифікувати себе виключно через досвід страждання. Вона втрачає зв'язок з іншими аспектами свого «Я» – творчістю, хобі, досягненнями. Жертва може будувати свою ідентичність на запереченні травми, намагаючись «забути» минуле. Це призводить до внутрішнього конфлікту та розщеплення особистості, оскільки справжні почуття залишаються невирішеними.

Насильство може змусити людину переосмислити свої життєві цілі та цінності. Наприклад, якщо до насильства людина була життєрадісною та відкритою, після нього вона може стати замкнутою, тривожною та підозрілою. У

крайніх випадках насильство може призвести до дисоціації, коли людина нібито «відділяється» від свого досвіду та тіла, щоб захиститися від болю.

Процес відновлення ідентичності після травми є складним і тривалим. Він вимагає визнання травми, прийняття її як частини своєї історії, але не як визначального чинника. Це шлях від «Я – жертва» до «Я – людина, яка пережила травму і рухається далі».

Література

1. Бистрицький Ю. Проект війни: від ідентичності до насильства. *Філософська думка*. 2015. №1. С. 61-74.
2. Грицанюк В., Новицький А. Особливості гендерної соціалізації особистості в умовах війни. *Theory and practice of the development of technical sciences: The VI International Scientific and Practical Conference*. 2024, February. P. 296-298.

ІДЕЇ ЮРІЯ ЛИПИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Олена Завгородня,

*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна*

Юрій Липа посідає особливе місце в українській історії та культурі. Він був лікарем, поетом, публіцистом, мислителем, який поєднав художнє слово з філософським і політичним баченням. Його творчість постала у часи національної травми, коли українська ідентичність була системно знецінена імперськими режимами та позбавлена державної суб'єктності. У цих умовах Липа виступав мислителем, що прагнув відновити цілісність нації та сформував її нове самовідчуття.

З психологічної точки зору його творчість можна розглядати як терапевтичний процес. Липа ідентифікує колективний біль і трансформує його в ресурс внутрішньої стійкості. Він не уникає досвіду страждання, а навпаки інтегрує його в структуру особистості й нації, перетворюючи травму на каталізатор духовного поступу. Саме тому його слово мало не лише літературну чи політичну, а й екзистенційну вагу.

Україна як джерело нової культури. Липа бачив Україну не як периферію історії, а як потенційний осередок її майбутнього розвитку. Йшлося про духовно-культурний тип, здатний синтезувати різні впливи й перетворювати їх на власні.

Для нього українська культура була життєствердною, духовно відкритою й етично центрованою: життєствердність — уміння творити нове життя замість зациклення на поразках; відкритість — інтеграція у світовий процес без втрати самобутності; етична центрованість — побудова на принципах гідності, солідарності та справедливості.

Липа мислив націю як духовну сутність із місією та характером. Його метою було формування образу України, здатної перетворювати досвід поразок на джерело гідності й творчої сили. Він закликав долати «синдром жертви» та комплекс меншовартості через повернення до власних джерел — мови, культури, історії та духовності. На його думку, «найважливіші здобутки людства» зростатимуть в українській культурі.

Геополітичний вимір: сила і справедливість. На думку Липи, сила є аргументом, але провідним сенсом України є справедливість.

Липа визнавав, що сила необхідна у світовій політиці, однак наголошував: для України вона має сенс лише тоді, коли служить вищій ідеї — правді й справедливості. Це закорінено в українському способі життя, від козацької демократії до традицій громадського самоврядування.

Ще радикальніше він формулював тезу про те що вільна Україна буде не після звільнення Києва, а після знищення «Москви» як політичної й ідеологічної системи. Йдеться не про фізичне руйнування міста, а про усунення загроз імперського центру, який постійно відтворює агресію. Українська свобода неможлива доти, доки він існує.

Висновки. Спадщина Юрія Липи виявляється особливо актуальною нині, коли українці знову проходять випробування війною. Він закликав бачити українську ідентичність не лише як спадок, а як вибір і виклик. Україна, за Липою, — не жертва історії, а потенційний центр духовного оновлення. І саме в цьому полягає її універсальна місія — творити нову культуру свободи й справедливості для себе та світу.

У своїх працях Юрій Липа окреслює триєдину логіку українського майбутнього: універсальна місія — Україна як джерело нових здобутків і сенсів для людства; моральний стрижень — справедливість як сенс сили й основа державності; геополітична реальність — неможливість свободи без демонтажу імперського центру.

Ця логіка звучить напрочуд сучасно: Україна постає як простір, де вирішується не лише її власна доля, а й доля світового балансу свободи та справедливості.

Сьогоднішня війна фактично підтверджує Липину філософію: Україна — не периферія, а центр творення нових цінностей; справедливість — основа сили й сенс боротьби; поза крахом імперії свобода завжди під загрозою, і це стає дедалі очевиднішим для всього світу.

У ХХІ столітті ідеї Липи виявились напрочуд актуальними. Україна справді стала джерелом нових універсальних сенсів, які відчуває весь світ: свободи, гідності, солідарності. Її сила ґрунтується не лише на зброї, а й на цінностях правди й справедливості. Водночас Липа нагадує: справжня перемога не зводиться до звільнення власної землі — свобода zagrożена, доки існує імперський центр, що століттями відтворює агресію й неволю.

Тому сучасна Україна виконує не тільки свою національну місію, а й універсальні завдання. В цій перспективі Липа пропонує бачення України як потенційного центру духовного оновлення. Цей потенціал розкривається там, де

особисте й національне «я» зустрічаються в акті самопізнання та самоствердження. Саме так творчість Липи стає ключем до осмислення не тільки минулого, а й теперішнього та майбутнього української ідентичності.

ГЕРОЇЗМ У КОНТЕКСТІ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КОЗАКІВ

Валерій Зливков,

*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
М. Київ, Україна*

Героїзм у контексті мілітарної ідентичності – це не просто вчинок, а складна психологічна та соціальна конструкція, що відображає цінності, вірування та мету військовослужбовця. Він є невід’ємною частиною мілітарної ідентичності, формуючи її на рівні особистості та колективу.

Героїзм у військовому контексті включає акти хоробрості, самопожертви та самовідданості, часто здійснені під загрозою життя чи благополуччя заради блага інших чи певної справи, і є центральним елементом військової ідентичності та етосу. Хоча цивільні часто розглядають військовослужбовців як героїв за виконання свого обов’язку, солдати можуть бачити себе такими, що виконують свою професійну роль, що підкреслює складні взаємозв’язки, де героїзм є соціальним конструктом, сформованим зовнішнім сприйняттям та внутрішньою мотивацією. Поняття героїзму розвивається разом зі зміною суспільних цінностей та характером сучасної війни, що призводить до різноманітних інтерпретацій, які наголошують або на самовідданих діях, або на більш прагматичних підходах до конфлікту.

Характеристики військового героїзму: самовідданість та самопожертва. Героїв часто розглядають як людей, які ризикують своїм життям або ставлять на карту своє благополуччя, щоб захистити інших або підтримати переконання. Справді героїчний вчинок зумовлений переконанням, що це «правильно», а не прагненням до слави чи поваги. «Герой» – це соціальний конструкт, тобто вона приписується людині іншими, а не тим, що людина може претендувати на себе. Хоча цивільні особи можуть називати військових як героїв за виконання свого обов’язку, військові можуть сприймати ці дії як нормальне виконання своєї підготовки та професії [1].

Еволюція військового героїзму. Класичні архетипи, такі як Ахіллес (індивідуальна досконалість) та Одисей (витривалість), продовжують впливати на військовий героїзм, причому ранні приклади часто зображують людей, які переважають чисельно, досягаючи успіху завдяки чистій волі та мужності. Сучасні конфлікти трансформували традиційні уявлення про героїзм, що призвело до нових форм зразкової поведінки та більшого акценту на таких якостях, як тактичне терпіння та мужня стриманість. Останнім часом все більшої популярності набуває поняття «постгероїчна» епоха, коли поняття героїзму розширилося, і сама участь у військовій справі, особливо коли трапляються поранення чи смерть, стала формою героїзму. Після закінчення холодної війни

з'явився антигерой, який не завжди відповідає традиційним військовим цінностям чи колективній обороні, що контрастує з класичним образом героя.

Героїзм у контексті мілітарної ідентичності козаків – це не просто вчинок, а складова їхнього світогляду, морального кодексу та соціальної організації. Він був невід'ємною частиною їхнього життя, формуючи їхню ідентичність як воїнів-захисників, а також саму сутність української мілітарної традиції. Козак був готовий пожертвувати своїм життям заради побратимів або спільної мети. Цей вибір був свідомим і був частиною їхньої ідентичності як вільних воїнів. Героїзм козака був не самоціллю, а засобом служіння. Він боровся за свою віру, за свою землю і за свою свободу, що робило його вчинки значущими і виправданими. Зв'язок між козаками був надзвичайно міцним, і він ґрунтувався на взаємній довірі, підтримці та готовності пожертвувати собою за побратима. Героїчні вчинки зміцнювали це побратимство, роблячи його ще більш непохитним. Повага в козацькій спільноті завойовувалася не багатством, а відвагою, мудрістю і героїзмом. Тільки справжній герой міг стати лідером і повести за собою інших.

Козацький героїзм став основою для сучасної української мілітарної ідентичності [2]. Їхній спадок проявляється у повазі до побратимства, захисті Батьківщини, непереможності духу. Сучасні українські військові так само цінують побратимство, як і їхні предки. Так само, як і козаки, сучасні українські військові борються за свою свободу і свою землю. Козаки були незламними, і цей дух живе в сучасних захисниках України.

Для військового героїзм – це не безрозсудний вчинок, а свідоме рішення діяти всупереч загрозі власному життю задля досягнення вищої мети. Цей вибір зміцнює його ідентичність як захисника. Героїчний вчинок є найвищим проявом самоефективності, коли військовий вірить у свою здатність впливати на ситуацію навіть в екстремальних умовах. Ця віра посилює його бойовий дух і рішучість. Героїчні вчинки, особливо ті, що рятують життя побратимів, зміцнюють зв'язки всередині підрозділу. Вони формують міцну довіру та взаємну підтримку, що є критично важливим для виживання.

Героїзм може також бути частиною процесу посттравматичного зростання. Військовий, який здійснив героїчний вчинок, може відчути глибоку трансформацію. Він усвідомлює свою силу, знаходить новий сенс у своєму житті та боротьбі. Таким чином, героїзм у контексті мілітарної ідентичності – це не просто окремий вчинок. Це фундаментальний елемент, який формує особистість військового, зміцнює його психологічну стійкість та є джерелом сили для всієї нації.

Література

1. Гапченко О. В. Патріотизм вище за віру. Формування ідеалу людини в українській свідомості (друга половина XVI–перша половина XVII ст.). *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 115. С. 114-117.
2. Зливков, С. Лукомська Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: [монографія]. Київ : Лисенко М. М., 2023. 139 с.

ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВОЄННОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Валерій Зливков, Світлана Лукомська, Олена Котух,

Інститут психології імені Г.С. Костюка

м. Київ, Україна

Мілітарна ідентичність нині формується в умовах мілітарної, воєнної повсякденності. Під воєнною повсякденністю ми розуміємо весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей, в яких провідну роль відіграє «військовий фактор». До воєнної повсякденності слід віднести фронтову повсякденність – самі війни та збройні локальні конфлікти, а також тилкову повсякденність – реалії, що їх супроводжують – ротації, забезпечення повсякденних потреб життєдіяльності військових угруповань, волонтерство тощо.

Визначаючи предмет історії повсякденності, представники різних наукових дисциплін, шкіл і напрямів суттєво розходяться. Етнологи вивчають побут як традиційні форми особистого та колективного існування, усталені, ритмічні, повторювані, «стерео типізовані» форми поведінки. У соціологічних працях вживаються як його синоніми описові характеристики на кшталт «звичайне щоденне існування», «спосіб життя» та інші. В останні роки сучасний стан (західної) академічної психології піддавався критиці з різних причин. Наприклад, спостереження про те, що результати багатьох психологічних досліджень неможливо відтворити, що призвело до так званої «кризи реплікації», викликало гострі дискусії щодо способів забезпечення якості та надійності психологічних досліджень (Open Science Collaboration, 2015). Тож виникла ідея віднести психологію до історичних наук (F. Huttmacher, R. Mayrhofer), де вивченню історії повсякденності, зокрема в умовах війни, приділялося б більше уваги.

Лінія розмежування між традиційними дослідженнями побуту й сучасними підходами до вивчення повсякденності істориками пролягає там, де межують звичайне і випадкове, рутинна й експеримент, завчена дія і спроба нетривіального вчинку. Морально-психологічний стан, переживання й уявлення людей, емоційні реакції, еволюція виняткового у «винятково нормативне», а потім – у розповсюджене – таким є поле зацікавлення історика повсякденності. У центрі уваги історика повсякденності не просто побут, а життєві проблеми та їхнє осмислення тими, хто жив до нас. Тому історія повсякденності у вивченні ментальних макро-процесів є форма історизації колективного несвідомого більшою мірою, ніж етнографічна історія конкретно-побутових навичок і звичайностей. Війна надміру насичена граничними ситуаціями, в яких максимально розкриваються риси характеру, здібності і нахили індивіда. Екзистенційний характер війни створює практично безмежне поле для дослідження мотивації поведінки та відчуттів людини в надзвичайних умовах війни.

Дослідники зазначають, що беззахисність в умовах мілітарної повсякденності є визначальною ознакою травматичного синдрому. Найчастіше йдеться про «образ крайнього жаху», в якому сконденсована уся тотальність

деструкції і травми, який викликає в особи дуже інтенсивні почуття жалю та самозвинувачення.

За таких умов актуалізується поняття героїзму, яке стало ключовим у воєнній повсякденності українців.

У періоди миру суспільство ставить собі запитання, кого можна вважати героєм, які риси або вчинки зараховувати до героїчних. Критерії визначення героїзму розтягуються на шкалі від «достатньо самовіддано виконувати важливі для громади функції» до «обов'язково ризикувати життям». Під час війни героїзм, здавалось би, стає очевидним, проте й тут виникає проблема великого й дрібного героїзму. Масштаби вчинків потенційного героя в очах різних представників суспільства можуть відрізнятися.

Складність визначення критеріїв підтверджують дефініції слова герой в академічних тлумачних словниках. Якщо автори другого тому 11-томника (1971 р.) першим значенням слова дають: «Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді». То у 20-томнику дефініція частково відрізняється: «Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість». У новішому словнику одиниця герой входить до третього тому, виданого 2012 р., коли пам'ять про Другу світову війну затерлася більше, ніж для укладачів у 70-х рр., а теперішня війна ще не почалася, таким чином необхідність наголошувати на героїзмі в умовах бойових дій була меншою. Решта значень слова герой в обох словниках збігаються: «Людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, епохи тощо. Головна дійова особа літературного твору. Особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе увагу». Проте бойовий і навіть воєнний компоненти є надзвичайно важливими для ідентифікації героїв від виникнення слова ἥρως у давньогрецькій мові у значенні «вождь, воїн, герой» до появи спорідненого латинського servo «стерезу, бережу, охороняю». У часи війни відповідні компоненти значення актуалізуються й набувають великої ваги у визначенні того, кого можна назвати героєм

Важливу роль в дешифруванні концепту ГЕРОЙ як фрагменту мовної картини світу українців відіграє асоціативне мікрополе «моральні цінності та риси героя»: відвага, сміливість, мужність, гордість, самопожертва, відданість, честь, гідність, повага, справедливість, безстрашність, відчайдушність, вірність, незламність, самовідданість, жвавість, праведність, рішучість.

Насамперед, ми визначаємо Героя як особу, яка має здатність або готовність приймати або терпіти – а в деяких випадках накладати на себе та саморозповсюджувати – різні ступені боротьби протягом свого життя; бути сформованою цією боротьбою і, за певних умов, подолати або піднятися над нею; що призводить до глибокої незворотної трансформації. Натомість героїзм –це процес, який описує поведінку, що проявляється в присутності складної події, моральної, розумової та/або фізичної, що спонукає людину піднятися до неї, і завершується певною формою психологічної, духовної, фізичної та/ або соціальної трансформації (G. Hibshman).

Вивчення екзистенційного аспекту феномена героїзму бере свій початок у працях С. К'єркегора. Саме він відзначає, що людині загрожує розчинення у всезагальному розвитку світового духу, а екзистуючий індивід є випадковим, одиничним у своєму роді й не схожий ні на кого іншого. Таке прагнення до руйнування, яке проявляється в багатьох близьких по духу екзистенціалізму концепціях, спрямоване насамперед проти філософії сутності з її акцентом на всезагальний уклад цінностей (В. С. Микольченко). Екзистенціалізм є спробою філософських роздумів з позиції дійової особи (тобто самого героя), а не з позиції спостерігача. Така думка має сенс, бо героїчний вчинок виростає з персональної екзистенції, яка самостійно визначає долю людини. У праці «Страх та трепет» С. К'єркегор обґрунтовує концепт героя через видатну справу й виділення концептуальних дійових осіб: Авраам, Фауст, Дон Жуан, які виокремлюються через визначення своєї дії, мети та внутрішньої структури. Філософ наводить три етапи, за якими можна пізнати власне існування: естетичний, етичний та релігійний. У цьому ракурсі формуються важливі концептуальні персонажі: трагічний герой, величний через свою моральну доброчесність, та «лицар часу», символом якого є Авраам – великий своєю особистою доброчесністю. Трагічний герой реалізує свої дії через відношення до зовнішнього світу, а «лицар часу» відрікається від всезагального та діє іманентно. І саме така іманентна дія створює долю, яка виявляється не через відношення до зовнішнього, а в реалізації особистого. Водночас екзистенційний герой не замкнений у собі, його відкритість зберігається в можливості становлення кожної індивідуальності. Екзистенційний рівень героя отримує домінуючу роль на основі того, що зовнішня метафізична структура світу стає внутрішньо притаманною суб'єкту через процес вибору, який актуалізує будь-яку його дію. У такому випадку героїчне стає власне людським та реалізується через постійне сприйняття своїх внутрішніх структур у цілості світу.

Героєм є суб'єкт, що здійснив подвиг, людина, яка веде героїчний спосіб життя. Таку людину в суспільстві називають героїчною особистістю. Фактично поняття «герой» та «героїчна особистість» тотожні, але акцент у них різний. Коли ми застосовуємо слово «герой», то прагнемо зробити акцент на вчинок (подвиг), який здійснила певна особистість, але коли ми використовуємо поняття «героїчна особистість», то акцентуємо на особистісних якостях героя, завдяки яким і здійснився героїчний акт. У випадку, коли йдеться про героїчну особистість, мається на увазі індивідуальна людська субстанція подвигу. Героїчні якості особистості можна зіставити з типами героїзму, бо кожен із них характеризується наявністю певних людських якостей. Сам термін «героїчна особистість» може тлумачитися у двох площинах: індивідуальному (конкретний суб'єкт у його онтогенезі) та збірному (героїчна особистість розуміється як соціокультурна похідна). Сили, які керують діяльністю героїчної особистості, можна розділити на прямі (безпосередні), сприятливі (супутні) та фонові. Прикладом виступає любов до батьківщини як чинник, що безпосередньо зумовлює героїчний вчинок, супутнім чинником у цьому разі виступає впевненість у справедливості подвигу, фоном – розвинене почуття альтруїзму, але в кожному конкретному, унікальному

життєвому випадку героїзм наповнюється специфічним, індивідуальним змістом (М. Condren).

Література

Микольченко В. С. Особливості української ментальності як підґрунтя вибору між *vita minima* та *vita heroica*. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2014. № 22, Вип. 24 (2). С. 68-73.

Condren M. Self-directed universalists: Social heroes and value-oriented challenges to authority. *Heroism Science*. 2019. Vol. 4(2). P. 8-12

Hibshman G. Self-Narratives and Heroism. In *Encyclopedia of Heroism Studies*. 2024. P. 1855-1858. Cham: Springer International Publishing.

Hutmacher F., Mayrhofer R. Psychology as a historical science? Theoretical assumptions, methodological considerations, and potential pitfalls. *Current Psychology*. 2023. Vol. 42(22). P. 18507-18514.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ ВІЙНИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Світлана Каліщук, Юлія Цюрик,

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

Феномени свідомості, побудови образу світу та ідентичності є взаємопов'язаними питаннями з континуумом множинних відповідей про психічне буття людини в світі, її особистісну, соціальну, професійну історію, про життєвий шлях у світі. Уявлення світу є процесом знаходження рішення в ситуації вибору. Раз у раз зміна налаштованого еталону та неочікуване оновлення контексту життя, зокрема у подіях війни, викликає сильні емоційні реакції, що призводить до пере-інтерпретації ситуації з метою знаходження нового смислу, більш пов'язаного з очікуваннями стосовно реальності. Формування досвіду розуміння світу означає рефлексію свого ставлення до себе, до іншого і до подій. Знаходження смислу лежить у площині зміни станів взаємодії між свідомістю та реальністю, якою є і зовнішній, і внутрішній світ. Ідентичність формується за рахунок особистісних рис, мотивів, цінностей, психічних здібностей та наративів і виступає у формі само-звітів і усвідомлених, суб'єктивних досвідів. Саме тому співвідношення зовнішнього і внутрішнього визначає неоднакове сприйняття війни у дітей різних соціальних груп та зумовлює їхні емоційні реакції та поведінкові прояви.

У формуванні дитячих уявлень про війну ключову роль виконує соціальний та культурний контекст. Образ війни у дітей молодшого шкільного віку формується під впливом сім'ї, медіа, шкільного середовища та соціуму загалом. Діти військовослужбовців переважно сприймають війну через призму патріотизму, обов'язку та жертвовності, що часто супроводжується підвищеним рівнем тривоги, страхом за близьких та, одночасно, проявами психологічної

резилієнтності і мужності витримувати травматичні події. Відтак, діти військовослужбовців мають більш глибоке та конкретне уявлення про війну, оскільки вони безпосередньо стикаються з її наслідками в родині. Натомість у дітей цивільних батьків образ війни асоціюється здебільш із загрозою та втратою почуття безпеки. Діти з цивільних сімей формують своє уявлення про війну через засоби масової інформації, розповіді дорослих та соціальне оточення. Саме тому у дітей військовослужбовців і дітей цивільних батьків формуються різні моделі поведінки: від емоційного закриття і уникнення теми війни до активного її осмислення та прийняття через гру, малювання або розповіді.

Відтак, доступність інформації, спосіб її подання, а також досвід родини та громади мають безпосередній вплив на те, як діти осмислюють військові події та реагують на них емоційно. Недостатня увага до емоційних переживань дітей, відсутність відповідних механізмів підтримки та адаптації можуть призводити до розвитку тривожних розладів, порушень соціалізації та негативних установок щодо майбутнього. Саме тому дослідження образу війни у дітей молодшого шкільного віку потребує комплексного підходу, що враховує як індивідуальні особливості дитини, так і соціокультурне середовище, у якому вона зростає. Це дозволяє краще зрозуміти психологічні наслідки війни для дитячої свідомості та застосувати ефективні методи психологічної підтримки: арт-терапію, казкотерапію, ігрову терапію, які допомагають дітям виражати свої емоції та страхи без прямого вербалізування. Отже, робота з образами війни дозволяє не лише знизити рівень тривожності, а й сприяє поступовій адаптації дитини до нових реалій, формуванню почуття безпеки, емоційному відновленню за рахунок неусвідомленої семантики фону, що є вихідною умовою процесів усвідомлення.

Література

1. Бех І.Д. Розвиток особистості в умовах кризових подій. *Науковий вісник НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2023. № 47. С. 123–134. URL: <https://npu.edu.ua/journals/47-2023.pdf>.
2. Ільїна Т.В. Психологічні особливості переживання війни у дітей. *Психологічні науки: теорія і практика*. 2023. Т. 8, № 2. С. 56–67. URL: <https://psyjournal.org.ua/issues/8-2-2023>.
3. Каліщук С.М. Генеза смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів: монографія. Львів: Сполом, 2020. 492.
4. Сидоренко Л.П. Вплив інформаційного середовища на дітей під час війни. *Освітні технології*. 2023. № 12. С. 89–101. URL: <https://edutechjournal.org.ua/12-2023/sydorenko.pdf>.

ТВІР КУЛЬТУРИ ЯК ОСЕРЕДОК НАВЧАЛЬНОГО ДІАЛОГУ З ПРОБЛЕМ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ

Сергій Копилов,

*Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна*

Згідно з розроблюваним мною баченням, формування громадянсько-патріотичної ідентичності українців (і зокрема її критично значущого наразі аспекту - мілітарної самосвідомості й поведінки) може ефективно здійснюватися за орієнтації на *діалог* та *культуру* як взаємовизначальні буттєві та пізнавальні універсалиї сучасної доби. Це означає, що середовищем нашого активно-творчого й вільного національно-патріотичного самовизначення та самоздійснення має бути всезагально-громадянський діалог з відповідних питань, вкрай актуальних для спільноти. У цьому рівноправному проблемно-інтелектуальному й водночас ціннісно-екзистенційному спілкуванні, спорі, узгодженні різні особисті та групові бачення (образи та поняття) своєї країни, нації, патріотизму, українства, російсько-української війни, мілітарної діяльності тощо розвиватимуться як унікальні й водночас загально-значущі *культури мілітарно-патріотичного мислення й поведінки*. І продуктивність цього діалогу прямо залежить від його системності та від долучення його учасників до взаємодії патріотично-мілітарних уявлень та ціннісних настановлень у часопросторі всесвітньої історії та культури. Отже, великої ваги набуває індивідуальне та спільне осмислення, обговорення культурних творів з цієї тематики різних епох, країн, усіх родів та жанрів.

Це тим більш стосується освітнього формування громадянсько-патріотичної й зосібна мілітарної ідентичності молодих українців. Адекватною формою цього процесу є навчальне проблемне спілкування з питань національно-патріотичної ідентичності, яке починаючи принаймні з підліткового віку залучає учнів до вищезгаданого діалогу загально-національного, формує культуру цього діалогу. Цей тип зовнішнього спілкування зумовлює інтенсивний розвиток внутрішнього діалогу, який згідно з даним підходом є сутністю *мислення* й відтак — головним механізмом ціннісно-мотиваційного та дієвого (вчинкового) самовизначення особи. Таким чином, діалого-культурологічний підхід безпосередньо має на меті свідоме самоформування самостійної, творчої особистості, зокрема вироблення нею чітких, обґрунтованих позицій, настановлень щодо своєї країни, народу, війни, мілітарної діяльності тощо.

Не зупиняючись тут на загальних принципах розбудови культуроорієнтованого навчального діалогу як основи освітнього процесу, спробую показати, яку роль у цьому спілкуванні та учіннєвій діяльності можуть відігравати *культурні тексти* й на конкретному прикладі намітити стратегії та методику роботи з ними за цього підходу. При цьому суттєво, що згідно зі специфікою цього типу навчання тут застосовуються інші, ніж у традиційній школі, способи планування й коригування його перебігу, а саме — *орієнтирний підхід*. Сенс його в тому, що в процесі, хід якого визначається первинними

запитаннями й проблемами учнів і надалі слідує варіативній логіці розвитку предмета спілкування й мислення, вчительне спирається на навчальну предметну програму й відповідне жорстке планування окремих уроків, а тримає в свідомості при підготовці й під час заняття певні орієнтири щодо змісту й форм навчального спілкування й діяльності, які можуть актуалізуватися в той чи інший момент. Тож наступний начерк стратегії й методики праці з текстами спиратиметься на цей перелік орієнтирів, які я називатиму по ходу.

Як приклад можна запропонувати для порівняльного розгляду в класі давньогрецькі тексти — фрагмент з книги 7 “Історії” Геродота (промова перського царя Ксеркса, що обґрунтовує похід на Грецію, та вислови його радників) та дві промови афінського стратега Перикла, присвячені пелопонеській війні Афін зі Спартою (Фукидид, “Історія”, кн. 2). Тут подано радикально відмінні бачення сенсу й мотивів війни та воєнної діяльності, тих цінностей, за які йде боротьба. Отже, маючи на увазі як один з головних змістових орієнтирів навчання *фундаментальні та предметні питання*, вчитель може передбачити такі: “Який сенс має війна для персів і для афінян? Які з цих мотивів і цінностей мілітарної (воєнної) діяльності актуальні для нинішньої війни; які більшою мірою відповідають настановленням та інтересам українців? У чому відмінність нашої воєнної свідомості, думки й поведінки від людей Давнього світу?.. Як оцінити позицію тодішніх противників війни (представлену в текстах) та сучасних носіїв пацифістських переконань?.. Які настановлення, властивості, здібності учасника війни важливі для давніх греків і для нас?” і т. п. (Природним буде спірання цього діалогу на знання про давньогрецькі війни з курсу всесвітньої історії 6 класу).

Далі, слід намітити віяло навчальних *задач*, що можуть (і так чи інакше *мають*) виникнути в контексті обговорення цих фрагментів. Це, з одного боку, коло, сказати б, “методичних” завдань з опанування змісту “іншокультурних” творів, із формулювання власних питань до них та до однокласників, оформлення усних та письмових творчих відгуків-відповідей тощо; з іншого боку — власне *змістово-предметні задачі* з формування знань і настановлень щодо своєї країни, нації, війни, мілітарно-патріотичної свідомості й діяльності. Прикладом останніх можуть бути: спираючись на самостійно дібрані факти, визначити настановлення й цілі, якими керуються в нинішній російсько-українській війні наша країна та РФ; завдання типу: “Що робити (що б я вчинив) у такій конкретній ситуації, яка стосується війни? Що можна відповісти людині, яка стверджує, що?..”. Нарешті, з обговорення можуть безпосередньо впливати й задачі з вироблення конкретних характерологічних рис, *здібностей, умінь*, необхідних сучасному українцю-громадянину, захиснику своєї країни. Власне, ці властивості й уміння учнів (як і навчально-комунікативні, й навчально-діяльнісні) становлять ще один змістовий орієнтир для вчителя. Нарешті, і для роботи з цими текстами, і для всього процесу важливо окреслити *цінності*, що при цьому формуються. Так само, крім змістових аспектів, слід орієнтовно окреслити *форми* роботи; з цих формальних орієнтирів найважливішими для наведеного прикладу видаються: спільне читання тексту з “зупинками”, коментуванням та постановкою питань до нього, логічним аналізом складних місць, обговоренням ключових понять; вільна дискусія та *діалог за*

правилами (у сучасній формі та в дусі античних діалогів); рольові *ігри*, що відтворюють спілкування елліна з нашим сучасником, перса з афінянином, афінянина зі спартанцем, чи власне воєнні ситуації; обмін письмовими репліками-творами з зачеплених питань тощо.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОЇ СВІДОМОСТІ І МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

Олена Котух,

*Інститут психології імені Г.С. Костюка
м. Київ, Україна*

У часи воєнних конфліктів, зростання зовнішньої загрози та політичної нестабільності в суспільствах посилюються процеси мілітаризації. Одним із ключових проявів цих процесів є формування *мілітарної свідомості* та *мілітарної ідентичності*. Ці явища, хоч і тісно пов'язані, не є тотожними: перше стосується специфічного сприйняття реальності через призму війни, тоді як друге — відображає самовизначення індивіда або спільноти у військових координатах.

Мілітарна свідомість як основа ідентичності.

Мілітарна свідомість являє собою сукупність поглядів, уявлень, цінностей та емоцій, пов'язаних з військовою справою, яка формується як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях. Вона включає в себе усвідомлення ролі армії, військової могутності, необхідності захисту держави та готовності до її захисту, а також прийняття військової сили як засобу досягнення цілей. В Україні мілітарна свідомість набуває особливого значення в умовах збройної агресії, де вона є частиною патріотичного виховання та формування готовності захищати незалежність і суверенітет держави.

Цей тип свідомості створює *середовище*, в якому формується *мілітарна ідентичність* — тобто така самосвідомість особи чи спільноти, в якій військове служіння або участь у захисті нації сприймається як визначальна частина «Я».

З початку російсько-української війни у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, в Україні активізувалися процеси мілітаризації свідомості та ідентичності. Армія стала центральним моральним і соціальним авторитетом, зросла довіра до військових, а сам образ "захисника" набув сакрального статусу.

Молодь залучається до військово-патріотичних програм, освіта включає дисципліни, пов'язані з національною безпекою. Соціальні мережі, кіно, реклама — всі транслюють мілітарну тематику. Це веде до того, що мілітарна ідентичність стає домінантною формою самовизначення для значної частини громадян.

Зміцнення мілітарної свідомості неминує веде до активізації процесів ідентифікації громадян із військовими структурами, символами, ролями. Особливо це помітно в ситуаціях, коли держава підкреслює роль Збройних сил у забезпеченні суверенітету, а участь у військовій справі — розглядається як

найвищий вияв патріотизму (Bacevich, 2005). У таких умовах **мілітарна ідентичність** стає не лише особистим вибором, а й соціально схваленим елементом поведінки.

Формування мілітарної ідентичності у підлітків

1. Підлітковий вік як критичний період ідентифікації

Підлітковий вік — це етап активного пошуку себе, свого місця у світі, формування ціннісних орієнтирів та соціальної ролі. У цей період особливо сильним є *вплив зовнішнього середовища* — родини, школи, однолітків, медіа та державних наративів. В умовах війни або військової загрози, саме в цей час у молоді може формуватись *мілітарна ідентичність* — ототожнення себе з образом «захисника», воїна, героя.

2. Механізми формування

Формування мілітарної ідентичності у підлітків відбувається через низку інституційних та культурних механізмів:

- Освітні програми: зокрема, уроки предмета «Захист України» для учнів 10-11 класів, вивчення тактичної медицини, безпілотників та кіберзахисту у школах, змагання з військово-патріотичних ігор типу «Сокіл» («Джура»).
- Медіа та кіно: фільми, YouTube-канали, соціальні мережі, де героїзація військових дій або персоналізація образу солдата створює привабливу модель поведінки.
- Сімейне виховання: діти військовослужбовців, загиблих воїнів чи волонтерів часто переймають військову роль як частину своєї особистої історії.
- Гейміфікація війни: популярні відеоігри або мобільні додатки можуть мати опосередкований вплив, нормалізуючи бойову поведінку та образи насильства як частину реальності.

3. Позитивні аспекти

Мілітарна ідентичність у підлітків може формувати почуття відповідальності, солідарності, дисципліни та готовності до самозахисту. В умовах реальної загрози державі вона виступає як інструмент національної мобілізації та патріотичного виховання. Діти з чітко сформованим образом «захисника» часто активніше беруть участь у громадському житті, волонтерстві, допомагають військовим.

4. Ризики та загрози

Однак надмірне чи некритичне формування мілітарної ідентичності в підлітковому віці може мати небажані наслідки:

- Романтизація насильства: спрощене сприйняття війни як "героїчної пригоди" без усвідомлення її трагізму.
- Психологічне навантаження: підлітки можуть переживати глибокі страхи, тривожність або почуття вини, якщо не відповідають ідеалізованому образу «воїна».
- Поляризація мислення: сприйняття світу через модель «свій — ворог» може обмежувати критичне мислення, толерантність і здатність до мирного діалогу.

- Інституціоналізація ідентичності: формування ідентичності виключно через військові ролі може ускладнити соціалізацію у мирний час.

5. Потреба у збалансованому підході

Отже, ефективне патріотичне виховання повинне поєднувати національну гордість, знання про історію, навички самозахисту з гуманістичними цінностями, критичним мисленням та емпатією. Підлітки мають отримувати правдиву, неідеалізовану інформацію про війну, а також доступ до ресурсів психологічної підтримки. Мілітарна ідентичність не повинна витіснити інші моделі самореалізації: наукову, культурну, соціальну тощо.

Література

1. Bacevich, A. J. (2005). *The New American Militarism: How Americans Are Seduced by War*. Oxford University Press. 31p.

ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ПРОЦЕСІ НАДАННЯ ЇМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Крістіна Коцько,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

Психологічна допомога військовослужбовцям є надзвичайно важливим елементом їхньої підготовки та адаптації до військових умов. Вона спрямована не лише на подолання стресу та травматичних наслідків, але й на формування та зміцнення їхньої мілітарної ідентичності.

Мілітарна ідентичність – це глибоке усвідомлення та прийняття військовослужбовцем себе як частини військової спільноти. Вона включає приналежність до військового колективу: відчуття себе частиною єдиного цілого, що має спільні цілі, цінності та завдання, дотримання військових норм і цінностей: відданість, дисципліна, честь, патріотизм, готовність до виконання бойових завдань: розуміння своєї ролі та відповідальності за захист держави, усвідомлення своєї професії: сприйняття військової служби не як роботи, а як покликання [1].

Надання психологічної допомоги в контексті формування мілітарної ідентичності має комплексний характер. Психологи допомагають військовослужбовцям впоратися зі стресом, який виникає під час навчання та виконання бойових завдань. Це сприяє їхній швидкій адаптації до військового середовища, що є першим кроком до інтеграції в нього. Коли людина відчуває себе впевнено, вона легше приймає нові норми та цінності. Групові заняття, тренінги та психологічні консультації допомагають формувати відчуття колективної приналежності. Взаємодія з побратимами, обговорення спільних труднощів і успіхів зміцнює командний дух, довіру та взаємодопомогу. Це є основою для формування сильної мілітарної ідентичності, адже в армії успіх залежить від злагодженої роботи всього колективу. Психологи допомагають

військовослужбовцям усвідомити, як їхні особисті цінності узгоджуються з військовими. Це допомагає не просто сліпо слідувати наказам, а виконувати їх, усвідомлюючи їхню важливість для захисту родини, країни, майбутнього. Це робить службу більш осмисленою та відповідальною. Психологічна допомога є критично важливою для військових, що пережили травматичні події. Подолання ПТСР та інших наслідків травми дозволяє повернути військовослужбовцю відчуття власної сили та гідності. Це допомагає йому знову прийняти себе як захисника, а не як жертву, що є ключовим для відновлення мілітарної ідентичності [2]. Психологічна допомога може включати тренінги, спрямовані на розвиток лідерських якостей, впевненості в собі, вміння приймати рішення в стресових умовах. Це робить військовослужбовця більш компетентним та ефективним, що позитивно впливає на його самосприйняття та зміцнює його ідентичність як професійного військового. Психологічна допомога військовослужбовцям є невіддільною частиною їхнього становлення як захисників. Вона не лише лікує травми, але й будує фундамент, на якому формується та зміцнюється їхня мілітарна ідентичність. Завдяки цій роботі, військовослужбовець може не лише ефективно виконувати свої обов'язки, але й з гордістю нести звання захисника, усвідомлюючи свою приналежність до великої та важливої місії.

Література

1. Ніколаєнко С. О. Особливості психологічної допомоги учасникам військових дій при посттравматичному стресовому розладі. *Світогляд-Філософія-Релігія*. 2014. № 7. С. 51-61.
2. Панок В. Г., Предко В. В. Посткризовий розвиток: психологічні аспекти допомоги військовим. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. № 3(35). С. 25-33.

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ УЧНІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Тетяна Коштира,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

В сучасному суспільстві ми стикаємось із численними негативними чинниками, які призводять до стресів і перевантажень. У нашому прагненні досягти поставлених цілей, ми іноді забуваємо про підростаюче покоління, особливо про дітей та підлітків, яким важко справлятися з цими стресами. Підлітки, безперечно, є особливо вразливими. Підлітковий період – це важливий і складний час в розвитку людини. Поміж анатомо-фізіологічними змінами в їхньому організмі відбувається і активний психічний розвиток. В цей час формується самосвідомість, вольові якості, мотивація, а також, важливий аспект – життєстійкість. Життєстійкість допомагає підліткам протистояти негативним впливам оточуючого середовища, робить їх більш стійкими до стресів та допомагає планувати своє майбутнє.

Психологічний аспект життєстійкості впливає на ставлення людини до життя та характер її взаємин з іншими. Володіння навичками життєстійкості допомагає покращити світовідчуття суб'єкта праці та збільшити інтерес до спілкування з іншими людьми та світом загалом. Маючи настанови на життєстійкість, особа може позитивніше сприймати життя, покращити його якість і перетворити труднощі та стреси на джерело особистісного росту. Повноцінна життєдіяльність робить людину життєздатною і дієздатною, надаючи можливість розвиватися та існувати, незважаючи на труднощі зовнішнього середовища і допомагаючи виразити свою внутрішню сутність [1].

Дослідження С. Маді та С. Кобейса вказують на те, що життєстійкість є особистісною характеристикою, яка відображає три життєві установки: включеність, віру в можливість контролю над подіями та готовність до ризику. Включеність – це переконання, що зацікавленість у подіях надає можливість знайти щось цікаве і важливе для особистості. Це означає, що людина відчуває задоволення від власної діяльності, під час якої вона відчуває свою значущість та цінність. Компонент контролю виявляється у впевненості, що зусилля можуть впливати на результати подій, навіть якщо успіх не гарантований. Людина з розвинутим цим компонентом відчуває, що вона обирає свою діяльність та контролює свій шлях. Прийняття ризику передбачає впевненість у тому, що досвід, навіть якщо він супроводжується ризиком, є цінним та сприяє особистісному розвитку. Людина, яка приймає ризик, готова діяти навіть у несприятливих обставинах. Виразність цих компонентів і життєстійкості загалом допомагає запобігти виникненню напруги в стресових ситуаціях, оскільки людина може успішно подолати стреси та сприймати їх як менш значущі. С. Маді [3] підкреслює важливість розвиненості всіх трьох компонентів для збереження психічного здоров'я та досягнення оптимального рівня активності та працездатності в стресових умовах. Зазначені компоненти життєстійкості починають розвиватися в дитинстві і частково у підлітковому віці. Їх розвиток в значній мірі залежить від взаємин між дитиною та її батьками. Наприклад, для розвитку компонента включеності важливою є підтримка, любов і позитивна оцінка батьків. Підтримка батьків щодо ініціатив дитини, її бажання вирішувати складні завдання сприяє розвитку компонента контролю. Щодо компонента прийняття ризику, то для його розвитку важливі різноманітність вражень, змінність та різноманітність оточуючого середовища. Крім цього, розвиток життєстійкості також впливає ряд інших факторів, таких як індивідуальні характеристики особистості, фізіологічні особливості, психологічні якості, а також життєвий досвід і ціннісні орієнтації. Розвиток життєстійкості є складним процесом, що залежить від взаємодії різних чинників, і включає в себе як індивідуальні особливості особистості, так і вплив родинного, соціального та оточуючого середовища [2].

Життєстійка поведінка може бути важливим способом виживання. Наприклад, це проявляється у максимальній мобілізації в екстремальних умовах, коли існує безпосередня загроза життю людини або життю її близьких. Життєстійкість також може визначати стиль поведінки особи, її нахил до

подолання труднощів та здатність гнучко та ефективно реагувати на зміни в ситуаціях і умовах взаємодії.

Література

1. Титаренко Т.М. Життестійкість особистості: соціальна необхідність і безпека . Ларіна ; навч. посіб. Київ, 2019. 76 с.
2. Maddi S. R. Hardiness: The courage to grow from stresses. *The Journal of Positive Psychology*. Vol.1. 2016. P. 160-168.
3. Maddi S. R. The personality construct of hardiness. *Journal of Research in Personality*. 2016. №36. 72-85.

ПРОЯВИ ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Марія Крапива,

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна*

Умови існування особистості під час війни є особливо стресовими, адже воєнні дії як стресогенний чинник можуть впливати на психологічне благополуччя, і навіть руйнувати психічне здоров'я суб'єкта. В такому випадку виникає потреба у використанні адаптивних стратегій долаючої поведінки з метою подолання стресу війни, особливо в підлітковому віці, що є сензитивним до формування копінг-стратегій. Враховуючи, що підлітковий вік є досить нестабільним і характеризується активними фізичними, психологічними змінами, формуванням соціальних зв'язків та реакцією групування, форми подолання стресу, що обирають підлітки не завжди можуть бути адаптивними під дією сильних стресорів.

Долаюча поведінка як психологічний феномен визначається як активно форма реакції на стресогенну ситуацію, що може відбуватися на свідомому та несвідомому рівнях [2, с. 20]. В підлітковому віці індивідуальна стратегія подолання стресу ще формується під впливом соціальних, психофізіологічних, соціально-психологічних чинників. Основними особливостями переживання стресу війни підлітками є: 1) підлітки відчують широкий спектр емоційних переживань під дією сильного стресу; 2) відкрите довірливе вираження емоцій може чинити терапевтичний вплив на підлітка; 3) для адаптивного подолання стресогенних ситуацій підліткам необхідний обмін емоціями з дорослим; 4) групова робота може бути профілактичним засобом щодо попередження розвитку психічних розладів в підлітковому віці внаслідок дії сильного стресу [3, с. 308 – 309]. Таким чином можемо говорити про те, що особливості емоційно-вольової сфери підлітків можуть впливати на рівень адаптивності використання стратегій долаючої поведінки в підлітковому віці.

С. Кондратюк вважає, що вагомим ресурсом у подолання стресу війни в підлітковому віці є високий рівень життестійкості. На основі дослідження

життєстійкості підлітків, науковця робить висновок про те, що існують певні чинники запобігання внутрішньому напруженню підлітків в умовах воєнного стану. Такими чинниками виступають прийняття ризику, почуття контролю та активна залученість до спільної діяльності у групі однолітків. Загалом усі перелічені компоненти подолання допомагають стабілізувати стан підлітка та виробити адаптивну стратегію долаючої поведінки [1, с. 80].

В ході нашого дисертаційного дослідження психологічних особливостей долаючої поведінки в умовах воєнного та повоєнного стану було окреслено основні форми роботи, що можуть допомогти сформувати адаптивні стратегії подолання стресу війни. Здійснивши теоретико-методологічний аналіз феномену захисно-долаючої поведінки та його окремих проявів в підлітковому віці ми визначали, що групова форма взаємодії у вигляді групової психотерапії або груп підтримки може бути найбільш корисною при наданні психологічної допомоги підліткам, що постраждали внаслідок впливу стресу війни.

Отже, підлітковий вік є важливим віковим періодом для формування адаптивних патернів подолання стресу. Основними чинниками, що визначають прояви долаючої поведінки в підлітковому віці є рівень емоційного самоконтролю, здатність до вираження емоцій, рівень соціалізації та життєстійкості, а найбільш ефективною формою вироблення навичок подолання стресу виступає групова взаємодія.

Література

1. Кондратюк, С. М. Життєстійкість як ресурс подолання життєвих труднощів в умовах війни. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4, С. 78-83.
2. Крапива М.С. Теоретична модель долаючої поведінки цивільного населення в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2025. № 78. С. 19-24.
3. Transformation of medical sciences and education in the digitalization era: Scientific monograph / Reviewers: D. Romans, D. Djakons, A. Djakona. Riga. Latvia: Baltija Publishing, 2024. 404 p

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА АДАПТИВНІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Галина Куру,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

Емоційний інтелект (ЕІ) – це здатність людини розпізнавати, розуміти та ефективно управляти власними емоціями й емоціями інших. Цей інструмент відіграє ключову роль у формуванні особистості та її адаптивності до мінливого світу.

Адаптивність – це здатність особистості пристосовуватися до нових умов та викликів, долати стрес і знаходити ефективні рішення. Люди з високим ЕІ можуть швидко усвідомити, що вони відчувають (страх, розчарування, радість). Це допомагає їм не застрягати в негативних станах, а шукати шляхи виходу. Наприклад, якщо людина розуміє, що її стрес викликаний страхом змін, вона може свідомо почати працювати з цим страхом, а не піддаватися паніці. Здатність контролювати свої емоційні реакції дозволяє не діяти імпульсивно. Замість того, щоб у складній ситуації піддаватися гніву або розгубленості, людина з розвиненим ЕІ може залишатися спокійною, аналізувати ситуацію і приймати зважені рішення. Емоційний інтелект допомагає впоратися зі стресовими факторами. Він дозволяє людині сприймати невдачі як тимчасові, знаходити позитивні сторони в складних обставинах і зберігати внутрішній баланс [1].

Ідентичність – це унікальна система цінностей, переконань і самосприйняття людини. Розуміння власних емоцій і потреб допомагає людині краще пізнати себе, свої сильні та слабкі сторони. Це сприяє формуванню цілісного та стійкого образу «Я», що є основою здорової самооцінки. Емоційний інтелект дає змогу усвідомити, що насправді важливо для нас. Наприклад, людина може зрозуміти, що її відчуття щастя пов'язане не з матеріальним успіхом, а з допомогою іншим. Це формує її ціннісну ідентичність. Здатність розуміти емоції інших людей допомагає будувати здорові стосунки в колективі та суспільстві. Це дає людині відчуття приналежності до групи, що є важливою складовою її соціальної ідентичності. В періоди криз (наприклад, перехідний вік або криза середнього віку), коли старі уявлення про себе руйнуються, емоційний інтелект допомагає людині гнучко адаптуватися до нових реалій, прийняти зміни і сформувати нову, більш зрілу ідентичність [2].

Емоційний інтелект є не просто набором навичок, а внутрішнім компасом, який допомагає орієнтуватися у складному емоційному світі. Він підвищує адаптивність, дозволяючи ефективно долати труднощі, а також є ключовим інструментом для формування глибокої, гармонійної та стійкої ідентичності. Емоційний інтелект не є просто «м'якою навичкою». Це критично важливий інструмент, що допомагає військовослужбовцю не лише вижити, але й ефективно функціонувати в умовах війни. Він лежить в основі самодисципліни, командної роботи, стійкості та лідерства, що є ключовими компонентами мілітарної

ідентичності. Розвиток ЕІ має бути невід'ємною частиною професійної та психологічної підготовки військовослужбовців.

Література

1. Цюпенко Т. Емоційний інтелект як засіб розвитку психологічної стійкості особистості в умовах сьогодення. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. № 4. С. 109-115.
2. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1. С. 282-288.

ПАТРІОТИЧНА СВІДОМІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МОЛОДІ ДО ШЛЮБУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Валентина Кутішенко, Міра Комарова,

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

Для всебічного розгляду питання готовності молоді до шлюбу важливо враховувати саму природу подружнього життя як діяльності, зумовленої функціями сім'ї, а також розуміння готовності як особистісного стану. Звідси, готовність можна визначити як сукупність сформованих рис і якостей особистості, які є необхідними для формування та ефективного функціонування сімейного життя [1].

Психологічна готовність до шлюбу формується під впливом численних внутрішніх і зовнішніх чинників і є синтезом таких взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-регулятивного та поведінкового. Значущим аспектом є те, щоб кожен із цих компонентів був не лише добре розвинений, але й гармонійно інтегрований із відповідними складовими партнера [2].

Отже, психологічна готовність до шлюбу охоплює не лише особистісні якості, але й здатність пари долати спільні виклики та мати спільні цінності. Умови війни вносять значні корективи у процес формування готовності молоді до шлюбу. У цьому контексті слід акцентувати увагу на зміщенні пріоритетів та виникненні нових критеріїв для вибору партнера. Так, в умовах війни, коли суспільство консолідується навколо захисту та виживання, мілітарна ідентичність та патріотичні переконання стають не просто особистими якостями, а визначальними критеріями на які варто орієнтуватися при виборі партнера. Якщо партнер не поділяє цих цінностей, може виникнути емоційна відстань та відчуття нерозуміння. Під час війни патріотичні погляди перестають бути абстрактною дискусією, а стають питанням життя і смерті. Істотна різниця в цих поглядах може стати каталізатором розриву стосунків. Наприклад, якщо один із партнерів підтримує агресора або сумнівається в необхідності оборони, це створює непримиренний ціннісний конфлікт, який підриває довіру та взаємоповагу.

Єдність патріотичних поглядів може стати міцним фундаментом для шлюбу, оскільки партнери мають спільне бачення майбутнього та готові разом долати виклики. Це підсилює відчуття "ми разом" і сприяє емоційній близькості. Для багатьох жінок чоловік-військовослужбовець асоціюється з надійністю та готовністю захищати родину. Це створює новий психологічний портрет ідеального партнера, де готовність до оборони є ключовою цінністю. Окрім того, війна змушує переосмислити усталені сімейні цінності. У пріоритеті стають не матеріальні блага, кар'єра, а людські якості: взаєморозуміння, емоційна підтримка, вірність, здатність долати труднощі. Ці риси набувають більшої ваги, ніж у мирний час. У цьому контексті важливими є формування у партнерів емпатії та здатності до ненасильницького спілкування. Пари, що формуються в умовах війни, змушені вчитися глибоко розуміти почуття один одного, адже травматичний досвід переживання війни кожного партнера є унікальним. Відкрите спілкування про страхи, переживання та сподівання стає ключовим інструментом для побудови міцних стосунків. Парам необхідно усвідомити і опрацювати досвід, пов'язаний з війною. Здатність до відкритого обговорення цих проблем, підтримки один одного та розвиток емоційної стійкості стають критично важливими критеріями готовності молоді до шлюбних стосунків.

Війна, також, завжди супроводжується економічною та соціальною кризою. Пари повинні узгодити свої фінансові очікування та нові економічні реалії, адже війна може змінити традиційні гендерні ролі та призвести до розриву соціальних зв'язків. Отже, гнучкість та вміння адаптуватися до мінливих обставин стають ще одними із важливих критеріїв готовності молоді до шлюбу в умовах війни.

Таким чином, можна зробити висновок, що в умовах війни відбувається трансформація критеріїв готовності молоді до шлюбу, зокрема, патріотична свідомість у воєнний час стає однією з найважливіших спільних цінностей, яка може бути основою для глибокого взаєморозуміння, взаємопідтримки та стійкості у парі.

Література

1. Дьоміна Г. А. Психологічні особливості готовності до шлюбу сучасної молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 1. С. 95-105.
2. Коренєва Ю. П., Мухіна Л. М., Маркіна М. С. *Особливості психологічної готовності молодшої особи вступати у шлюб*. Габітус. 2024. Вип. 59. С. 151-155.

ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Анна Кухтова,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, України*

За оцінками, до кінця червня 2023 року близько 110 мільйонів осіб у світі будуть змушені покинути свої місця проживання через такі фактори, як переслідування, конфлікти, насильство та порушення прав людини. Це безпрецедентне зростання спровокувало зростаючу громадську дискусію щодо захисту та інтеграції людей, які зазнали вимушеної міграції. Примітно, що проблеми, з якими стикаються біженці та шукачі притулку, отримали значне висвітлення в ЗМІ та пильну увагу громадськості. Ці особи часто оцінюються та лікуються на основі труднощів, з якими вони стикаються під час виживання, перешкод, що виникають під час процесу інтеграції, та сприйнятих «різних загроз», які вони, як вважається, становлять для приймаючої громади.

Вивчення сприйняття та саморепрезентації біженців та шукачів притулку є критично важливим з огляду на нав'язані ззовні ярлики безсилля та залежності. Все більше досліджень присвячено розгадці складної динаміки, пов'язаної з відновленням ідентичності після вимушеного переміщення. Зокрема, зростає увага до вивчення саморепрезентації біженців. Недавні дослідження показали, що на досвід вимушено переміщених осіб у країні перебування впливає їхнє сприйняття себе як особистостей та як членів груп, з якими вони ідентифікують себе [1].

Формування почуття ідентичності та приналежності може бути особливо складним у ситуаціях травми, розриву та вимушеного переміщення. Вимушена міграція внаслідок війни, насильства, переслідування та стихійних лих може створювати особливо бурхливі часи. За словами Стівена Любкемана, «переміщення передбачає» «багатогранний пакет втрат». Шукачі притулку та біженці змушені залишати свої домівки, міста, країни, сім'ї, друзів та професії. За таких обставин вони стикаються з підвищеною складністю визначення почуття себе та місця. Втрата знайомих людей, місць та речей може створити критичну потребу переосмислити свої стосунки з батьківщиною, минулим життям та новими просторами, в яких вони оселяються [3].

Переміщені особи, які переживають складні моменти, стикаються зі значними труднощами у відтворенні своєї ідентичності, яка стає крихкою. Однак фізичне переміщення, навіть у контексті швидких і різких змін, передбачає не лише конфлікт ідентичності, а й процес конструювання. Процес відновлення ідентичності біженця передбачає взаємодію з місцевими громадами. Незважаючи на різноманітне походження та досвід біженців, приймаюче суспільство часто сприймає їх як однорідну групу. Часто їхнє представництво зводиться до певної соціальної чи групової категорії, а акцент робиться на елементах ідентичності, що оточують конструкцію «етикетки біженця». Коли вимушено переміщені особи переселяються, вони стикаються з інакшістю в ієрархічній системі, яка забезпечує нормативний стандарт для оцінки, моніторингу та інтеграції біженців у

приймаюче суспільство. Категоризація та представництво біженців окреслюють значення та очікування, пов'язані зі статусом біженця. Від біженців очікується дотримання встановлених стандартів та надання доказів, що підтверджують їхню сутність як «справжніх» біженців, тим самим відрізняючи їх від так званих «фальшивих» біженців. Це «епістемічне насильство» служить для відчуження біженців від громадян країни. Впровадження ярлика біженця робить видимими відносини влади та рівні контролю та може стати «інструментом, за допомогою якого забезпечуються лояльність та конформізм. Як тільки ідентичність біженця стає частиною його «самокатегоризації», від нього очікується дотримання нормативних поглядів членів внутрішньої та зовнішньої групи, щоб легітимізувати та виправдати свою присутність у суспільстві, що приймає.

Тим не менш, «етикетка біженця» – це лише одна з кількох ідентичностей, які біженці можуть зберігати, обговорювати або трансформувати під час та після переміщення. Згідно з теорією соціальної ідентичності, самосприйняття індивіда пов'язане з його груповою приналежністю через процес соціальної категоризації. Ідентичності – це складні та багатовимірні конструкції, а групова приналежність, соціальні ролі та особистісні характеристики можуть надавати різні джерела значення. Крім того, як зазначають Берк та Стетс, не всі ідентичності «активуються одночасно. У цьому сенсі всі ідентичності мають епізодичний характер, а безперервність їхніх процесів переривається регулярно та передбачувано». В результаті, індивіди мають кілька ідентичностей, що перекриваються, які організовані ієрархічно, причому деякі ідентичності є більш помітними або помітними, ніж інші. Поняття «значущості ідентичності» стосується відносної важливості певної ідентичності порівняно з іншими ідентичностями. У цьому відношенні важливо визнати, що статус біженця не охоплює всю ідентичність особи [2].

Взаємозв'язок статусу біженця з іншими ідентичностями – це багатогранний процес. Попередні дослідження показали, що особи з неблагополучних груп часто використовують різноманітні стратегії самозахисту, щоб впоратися зі своїм неблагополучним статусом та підтримувати свою самооцінку. Ці стратегії передбачають вибіркове оцінювання сфер, у яких їхня група має уявну перевагу. Біженці можуть бути особливо мотивовані шукати позитивні сенси та причини пишатися своєю індивідуальною та/або колективною ідентичністю. Під час процесу реконструкції ідентичності серед біженців роль уявного минулого та «сприйняття» є важливою. У цьому процесі досвід та сприйняття їхнього життя до отримання притулку, а також їхні уявлення про дім та культуру, суттєво впливають на їхнє відчуття себе, ідентичності та приналежності до країни перебування. Національна, етнічна та культурна приналежність слугують потужними компонентами спільної ідентичності, і вся матриця значень, пов'язаних з домом, громадою та нацією, стає вирішальною для полегшення відчуття відстороненості. Навіть коли біженці тікають зі своєї країни походження через переслідування, їхня ідентичність все ще може бути глибоко вплинута їхньою батьківщиною та позитивними аспектами їхньої культурної та етнічної спадщини. Спадщина та культура батьківщини слугують «суб'єктивною системою

відліку» для соціальних порівнянь з місцевими громадами в суспільстві-господарі.

Література

1. Hack-Polay D., Mahmoud A. B., Kordowicz M., Madziva R., Kivunja C. “Let us define ourselves”: forced migrants’ use of multiple identities as a tactic for social navigation. *BMC psychology*. 2021. Vol. 9(1). P. 125.
2. Mijić A. (Re-) construction of identity and belonging after forced migration: A sociology of knowledge approach. *Journal of refugee studies*. 2022. Vol. 35(3). P. 1107-1125.
3. Turton D. Who is a forced migrant. *Development Induced Displacement: Problems, Policies and People*. 2006. P. 13-27.

МІЛІТАРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У МОТИВАЦІЙНІЙ СФЕРІ ПІДЛІТКІВ

Ірина Легуцька,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна

Ідентичність – це складний процес самовизначення, який особливо активно формується в підлітковому віці. Це час пошуку відповідей на запитання «Хто я?», «Яке моє місце у світі?» та «Чого я хочу досягти?». У цьому контексті мотиваційна сфера підлітків відіграє ключову роль, адже вона безпосередньо пов’язана з їхніми цілями, цінностями та прагненнями.

Основні аспекти ідентичності, що впливають на мотивацію підлітків [2].

1. Професійна ідентичність. Підлітки починають задумуватися над своїм майбутнім, обираючи професію або сферу діяльності. Їхня мотивація до навчання, вивчення окремих предметів або участі в гуртках залежить від того, наскільки вони бачать зв'язок між сьогоdnішніми зусиллями і майбутньою кар’єрою. Наприклад, підліток, який мріє стати програмістом, буде мотивований вивчати математику та інформатику, а той, хто хоче бути лікарем — біологію та хімію.

2. Соціальна ідентичність. Потреба належати до певної соціальної групи – одна з найсильніших мотивацій у підлітковому віці. Підлітки прагнуть бути прийнятими однолітками, тому часто їхня поведінка і вибір діяльності мотивовані бажанням відповідати очікуванням своєї групи. Це може мати як позитивний вплив (наприклад, мотивація до спільних спортивних досягнень), так і негативний (наприклад, наслідування небажаної поведінки).

3. Ціннісна ідентичність. У підлітковому віці відбувається активний перегляд і формування системи цінностей. Підлітки починають самостійно визначати, що для них важливо: чесність, відповідальність, свобода, творчість тощо. Ці цінності стають внутрішнім мотором їхніх дій. Наприклад, підліток, для якого важлива соціальна справедливість, буде мотивований брати участь у волонтерських проєктах.

4. Особистісна ідентичність. Це усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, талантів, інтересів і рис характеру. Чим краще підліток розуміє себе, тим більш реалістичні цілі він може ставити перед собою. Успіхи в діяльності, що відповідає його здібностям, зміцнюють його самооцінку і підвищують мотивацію до подальшого розвитку.

Формування ідентичності нерозривно пов'язане з мотивацією. Підлітки, які перебувають у стані ідентичнісного дифузії (тобто не мають чіткого уявлення про себе), часто відчують апатію, не мають ясних цілей і схильні до прокрастинації. Натомість, підлітки, які досягли ідентичнісного статусу (тобто визначилися зі своїми цінностями і цілями), демонструють високу мотивацію, наполегливість і відповідальність.

Завдання дорослих (батьків, вчителів, психологів) – створити сприятливі умови для формування ідентичності підлітків, підтримуючи їхній пошук, допомагаючи досліджувати свої інтереси та надаючи можливість для самовираження [1].

Підлітки, які ідентифікують себе з військовою справою, отримують чіткий вектор розвитку. На відміну від однолітків, що ще шукають себе, вони мають конкретні цілі: вступити до військового ліцею, університету чи пройти військову підготовку. Ця ясність у цілях мотивує їх до навчання, самодисципліни та фізичного вдосконалення. Військова ідентичність вимагає дисципліни, порядку та відповідальності. Підлітки, що приймають ці цінності, починають самі мотивувати себе до виконання повсякденних завдань: ранкового підйому, дотримання режиму, тренувань. Вони розуміють, що ці якості є необхідними для досягнення їхньої мети. Мілітарна ідентичність передбачає готовність до викликів. Підлітки, які поділяють ці цінності, сприймають труднощі не як перешкоди, а як можливість для зростання. Вони мотивовані долати страхи, підвищувати свою фізичну та психологічну стійкість, адже розуміють, що це є частиною їхньої майбутньої професії. Мілітарна ідентичність може стати потужним джерелом мотивації для підлітків. Вона надає їм чітку життєву мету, розвиває самодисципліну, формує патріотичні почуття та допомагає знайти своє місце в соціумі. Однак важливо, щоб формування цієї ідентичності відбувалося в позитивному та підтримувальному середовищі, де підлітки не лише вчать дисципліні, а й розвивають критичне мислення та відповідальність за свій вибір.

Література

1. Журба К. О. Національна ідентичність. Як сформувати національно-культурну ідентичність у сучасних підлітків. *Методист*. 2018. № 7(79). Р. 72-79.
2. Шкільна І. Формування національно-культурної ідентичності старших підлітків в умовах пограниччя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2018. № 22. Р. 295-306.

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ АЕРОКОСМІЧНОЇ ОСВІТИ

Олена Литвиненко,

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

У сучасних умовах розвитку української держави особливої актуальності набуває питання формування в учнівської молоді національно-патріотичної самосвідомості. Вона виступає важливою складовою громадянського становлення особистості та визначає готовність молодого покоління до активної участі у розбудові суспільства. Одним із перспективних шляхів реалізації цього завдання є використання потенціалу аерокосмічної освіти, що поєднує високий рівень науковості з потужним виховним та психологічним потенціалом.

Представлена модель (рис. 1) була реалізована у школі I–III ступенів №36 імені С. П. Корольова міста Києва, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 6.03.2015 № 264 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі школи I–III ступенів № 36 імені С. П. Корольова міста Києва». Її метою стало створення сприятливих умов для гармонійного розвитку національно-патріотичної свідомості школярів через ознайомлення з досягненнями авіаційної та космічної галузі України, а також через стимулювання внутрішньої мотивації й самовдосконалення.

Важливою особливістю моделі став акцент на психологічному супроводі освітнього процесу. Формування національно-патріотичної самосвідомості розглядалось не лише як засвоєння знань чи участь у проєктах, а як внутрішній особистісний вибір учня, що ґрунтується на мотивації досягнення, почутті власної причетності до історії країни та усвідомленні значущості власного внеску в її розвиток.

Основними завданнями моделі визначено: розробку та впровадження навчальних дисциплін з елементами аерокосмічної тематики; інтеграцію патріотичного виховання у навчально-виховний процес та ін.

Стратегія реалізації програми передбачала три ключові напрями:

- 1) поглиблення знань учнів з аерокосмічної науки та суміжних дисциплін;
- 2) виховання почуття любові до Батьківщини та гордості за внесок українських учених і конструкторів у світову науку;
- 3) формування внутрішньої мотивації, громадянської відповідальності та стійкої позитивної самооцінки як психологічних основ особистісного розвитку.

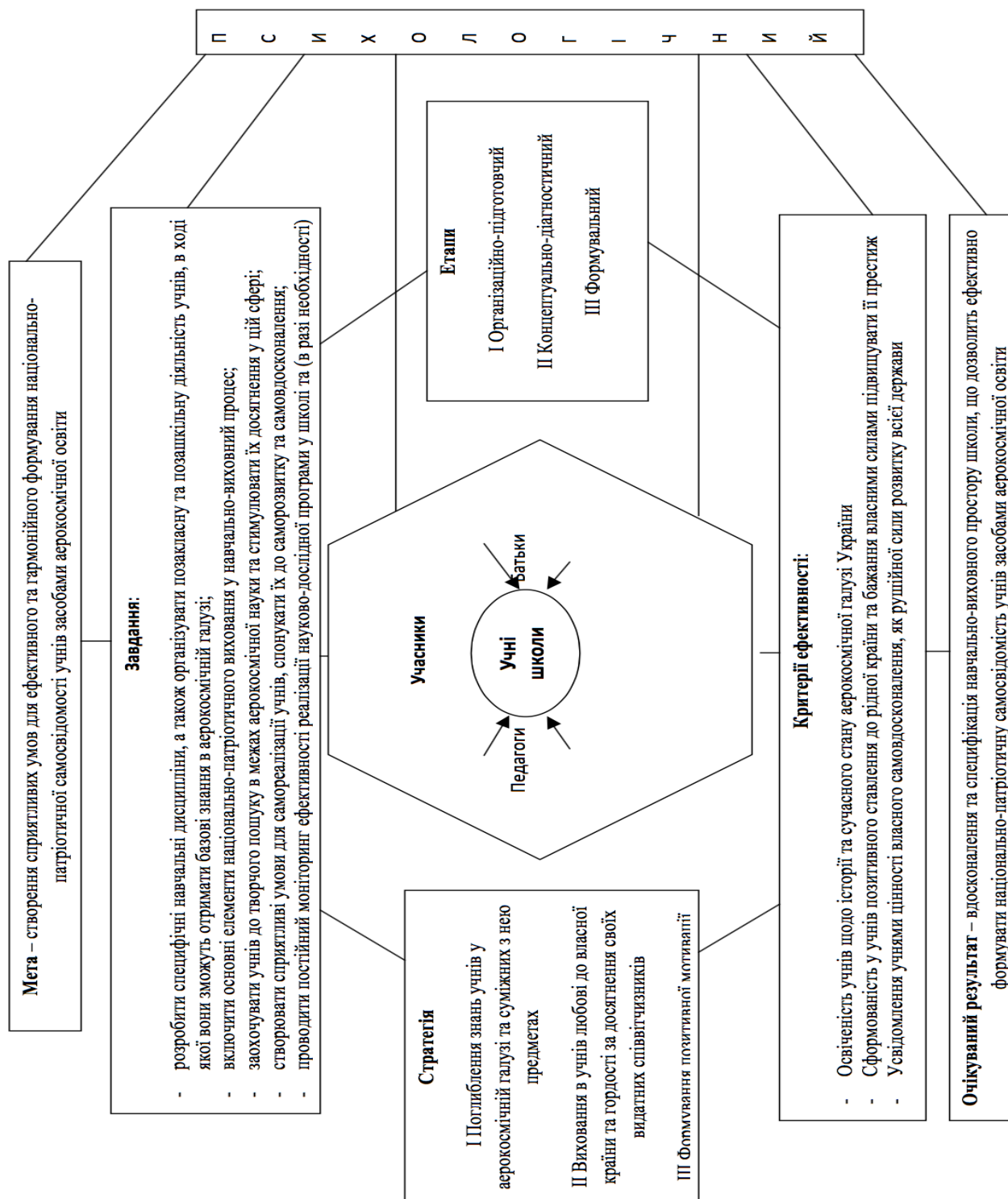

Рис. 1. Модель роботи у школі, спрямованої на формування національно-патріотичної самосвідомості учнів засобами аерокосмічної освіти

Розроблена модель реалізувалась впродовж 5 років та охопила такі етапи: організаційно-підготовчий етап (забезпечував створення умов та підготовку педагогів); концептуально-діагностичний етап (включав визначення рівня патріотичної самосвідомості, мотиваційної сфери та емоційного розвитку учнів); формувальний етап (передбачав впровадження навчальних курсів, практичних занять, психологічних тренінгів і творчих проєктів).

До реалізації програми були залучені педагоги, учні, батьки, наукові консультанти, представники закладів вищої освіти та психологічної служби школи. Така співпраця дозволила поєднати освітні й виховні завдання з цілеспрямованим розвитком мотиваційної та свідомісної сфер учнів.

Критеріями ефективності експериментальної роботи у школі було визначено наступні: обізнаність школярів з історією та сучасним станом аерокосмічної галузі України; формування позитивного ставлення до власної країни та прагнення сприяти її престижу; розвиток внутрішньої мотивації та усвідомлення важливості особистого самовдосконалення як рушійної сили суспільного розвитку. Очікуваним результатом стало вдосконалення освітнього простору школи та формування цілісної системи, що сприяє вихованню громадян з активною національною позицією, високим рівнем самосвідомості та внутрішньої готовності до реалізації особистісного й громадянського потенціалу. Таким чином, дослідно-експериментальна робота, реалізована у школі № 36 ім. С. П. Корольова м. Києва підтверджує ефективність поєднання аерокосмічної освіти з психологічно орієнтованим національно-патріотичним вихованням та відкриває перспективи для подальшого розвитку інноваційних освітніх стратегій.

ТИХІ РАНИ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ТРАВМ ВІЙНИ ДІТЬМИ З ВАДАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Інна Лівандовська,

*Комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр» Уманської міської ради,
м. Умань, Україна*

Вважається, що мільйони дітей у всьому світі страждають від збройних конфліктів, а кількість дітей, які проживають у районах, що постраждали від конфліктів, оцінюється в 246 мільйонів. Діти, які прямо чи опосередковано зазнають впливу збройного конфлікту, зазнають шкоди, яка зберігається протягом усього їхнього життя та продовжується, завдаючи шкоди наступним поколінням, народженим після закінчення конфлікту. Хоча цей вплив окремо зафіксовано в новинах та літературі, медичних та громадських досліджень щодо впливу конфлікту на фізичне здоров'я та розвиток дітей обмежено. Навіть кількість дітей, які прямо чи опосередковано постраждали від конфлікту, залишається неясною [2].

Особливості переживання травми війни дітьми з вадами інтелектуального розвитку – це складна та малодосліджена тема. Ці діти є особливо вразливими через свої когнітивні, емоційні та соціальні особливості, що ускладнює їхню здатність усвідомити та опрацювати травматичні події.

Прямий вплив бойових дій на здоров'я дітей може включати травми, хвороби, психологічні травми та смерть. Складний комплекс політичних, соціальних, економічних та екологічних факторів, що виникають внаслідок конфліктів, має непрямий та тривалий вплив на дітей. Неадекватні умови життя,

екологічні небезпеки, такі як пошкоджені будівлі та невибухлі боєприпаси, а також відсутність доступу до безпечної води та санітарії наражають дітей на ризик захворювань та травм, яким можна запобігти та лікувати. Руйнування медичної та громадської інфраструктури охорони здоров'я ускладнює лікування постраждалих дітей, обмежуючи як доступ, так і якість доступної медичної допомоги.

Конфлікти змушують дітей та сім'ї залишати свої домівки в пошуках безпеки в межах національних кордонів (внутрішнє переміщення) та за міжнародними кордонами – майже дві третини з 28 мільйонів вимушено переміщених дітей є внутрішньо переміщеними особами. Під час втечі діти можуть бути розлучені зі своїми сім'ями та стають більш вразливими до інфекцій, психологічних травм та експлуатації. Травматичний досвід впливає на психічне здоров'я дітей, а також на здоров'я їхніх опікунів. Погане психічне здоров'я опікунів може негативно вплинути на фізичне та психічне здоров'я дітей, а також на їхню освіту та життєві можливості [3].

Діти, які стикаються з реаліями війни, зазнають сильного психологічного тиску, який може суттєво порушити їхній емоційний та когнітивний розвиток. На відміну від дорослих, чиї психічні та емоційні структури, як правило, більш зрілі, діти все ще перебувають у процесі розвитку нейробіологічних та психосоціальних основ, необхідних для формування ідентичності, пам'яті та емоційної саморегуляції. Отже, переживання травми в цей критичний період зростання може призвести до глибоких та тривалих психологічних наслідків, багато з яких можуть тривати в підлітковому та дорослому віці, якщо їх не вирішувати. Такі стани, як посттравматичний стресовий розлад, порушення настрою, когнітивні затримки та проблеми з поведінкою, є поширеними наслідками. Психологічний вплив війни на дітей є глибоким, впливаючи не лише на психічне здоров'я людини, але й створюючи значне навантаження на сім'ї, школи та системи охорони здоров'я.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є одним із широко вивчених психологічних наслідків у дітей, які зазнали впливу збройного конфлікту. ПТСР у дітей зазвичай проявляється такими симптомами, як нав'язливі спогади, тривожні нічні кошмари, флешбеки, емоційне оніміння, уникнення подразників, пов'язаних з травмою, та гіперзбудження. На відміну від дорослих, діти часто виражають свій травматичний досвід за допомогою повторюваних ігор або малюнків, що створює унікальні діагностичні труднощі [1].

Діти з вадами інтелектуального розвитку не можуть зрозуміти війну на тому ж рівні, що й їхні однолітки без таких особливостей. Вони можуть: не усвідомлювати причини та наслідки війни, для них війна – це незрозуміла і хаотична зміна в житті, а не результат політичних чи військових дій. Сприймати події буквально: таким дітям складно відрізнити реальність від уяви, вони можуть думати, що якщо будинок був зруйнований, він знову «виросте». Часто мають труднощі з відтворенням спогадів. Їхні спогади можуть бути фрагментарними, з акцентом на сенсорних деталях (звуки вибухів, запахи диму), а не на пов'язаних з ними подіях.

Переживання травми війни у дітей з вадами інтелектуального розвитку може проявлятися нетипово. Замість вербалізації своїх почуттів вони можуть демонструвати: посилення наявних поведінкових проблем (наприклад, агресія, аутоагресія, стереотипна поведінка), регрес у розвитку (дитина може почати робити те, що вже вміла, наприклад, повертатися до енурезу, смоктання пальця чи інфантильної мови), труднощі з емоційною регуляцією (їм важче контролювати емоції, що може призвести до неконтрольованих істерик або повного емоційного заціпеніння), зміни у харчових та сновидінних звичках (відмова від їжі або, навпаки, її надмірне вживання, а також кошмари та порушення сну).

Фактори, що посилюють травму. Порушення рутини. Ці діти особливо сильно залежать від розпорядку дня. Його порушення (переїзд, зміна школи, втрата знайомого оточення) може посилити тривогу та стрес. Відсутність відповідної допомоги. Батькам і фахівцям може бути важко розпізнати травму, оскільки її прояви нетипові. Крім того, не завжди є доступ до спеціалізованих психологів чи педагогів. Соціальна ізоляція. Через вади розвитку цим дітям важче встановлювати нові контакти, що ускладнює адаптацію на новому місці та позбавляє їх соціальної підтримки.

На підставі всіх розглянутих аспектів – від психологічних особливостей переживання травми до дифузії мілітарної ідентичності – можна зробити висновок, що війна створила унікальні та надзвичайно складні психологічні виклики для українських дітей, особливо для тих, хто має вади інтелектуального розвитку.

Переживання травм дітьми-ВПО, особливо тими, хто має вади інтелектуального розвитку, потребує не лише співчуття, а й комплексної, системної психологічної та освітньої підтримки. Наше завдання — створити безпечне середовище, що допоможе цим дітям відновити своє відчуття дому та ідентичності, віднайти спокій та віру в майбутнє.

Література

1. Battle D. E. Persons with communication disabilities in natural disasters, war, and/or conflict. *Communication Disorders Quarterly*. 2015. Vol. 36(4). P. 231-240.
2. Joshi P. T., O'donnell D. A. Consequences of child exposure to war and terrorism. *Clinical child and family psychology review*. 2003. Vol. 6(4). P. 275-292.
3. Slone M., Mann S. Effects of war, terrorism and armed conflict on young children: a systematic review. *Child Psychiatry & Human Development*. 2016. Vol. 47(6). P. 950-965.

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Світлана Лукомська,

*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна*

Поняття ресурсів добре висвітлено у контексті позитивної психології. F. Luthans і С. М. Youssef-Morgan (2017) ввели термін «психологічний капітал» (PsyCap) на початку 2000-х років. Він бере своє коріння в позитивній психології та об'єднує чотири позитивні психологічні ресурси: надію, ефективність, стійкість та оптимізм, утворюючи абревіатуру HERO (у перекладі з англійської – «ГЕРОЙ») [1].

Підхід PsyCap застосовується в багатьох сферах життя, від сприяння особистому психічному благополуччю до успіху на робочому місці та в освіті. Хоча ця стратегія популярна в бізнесі, її також прийняли армія США, ВПС США та NASA. Далі ми розглянемо кожен із чотирьох елементів PsyCap. Кожен із чотирьох вимірів PsyCap можна виміряти, розробити та визначити як такий, що покращує продуктивність [2].

Надія – це не просто пасивне очікування кращого, а активний процес, що передбачає усвідомлення мети (перемога, мир, повернення додому) та розробку шляхів її досягнення.

Для військового надія є екзистенційним ресурсом, що дає змогу витримувати нелюдські випробування. *Сенсоутворення*: надія надає сенсу боротьбі, перетворюючи її з беззмістовного насильства на вищу місію. Це допомагає усвідомити, за що саме воїн ризикує життям, і формує його мілітарну ідентичність як захисника. *Мотивація*: надія живить мотивацію долати перешкоди, виконувати накази і йти вперед, навіть коли ситуація здається безнадійною. Це критично важливо для підтримання бойового духу та ефективності підрозділу. *Колективна надія*: у військовому колективі надія стає спільним ресурсом. Вона посилюється через взаємну підтримку, спільні успіхи та віру у побратимів. Це зміцнює ідентичність «ми», «наша бригада», «наш народ».

Надія для цивільних українців – це не просто бажання, а фундаментальна віра у перемогу та відновлення. Вона проявляється у щоденних діях. Відбудова та планування. Навіть під обстрілами люди замислюються про майбутнє: «Відремонтуємо вікна», «Знову відкриємо кафе», «Посадимо сад». Ця надія на відновлення стає каталізатором дій, що зміцнюють волю до опору. Сенс у допомозі. Цивільні знаходять надію в тому, що їхня допомога, навіть найменша, має сенс. Волонтерство, донати, психологічна підтримка – усе це кроки до спільної мети.

Самоефективність – це віра у власну здатність успішно виконувати завдання та долати труднощі. У військовому контексті це переростає у впевненість у своїх бойових навичках і професіоналізмі. Формування ідентичності «Я-військовий»: успішне виконання бойових завдань, освоєння нової зброї, порятунок побратима – усе це підвищує самоефективність і зміцнює

ідентичність як компетентного та цінного бійця. Зниження страху: віра у власні сили допомагає зменшити тривогу та страх перед небезпекою. Військовий знає, що він не беззахисна жертва, а активний учасник подій, який може впливати на їхній хід. Адаптація до змін: самоефективність допомагає швидко адаптуватися до нових умов, навчатися і приймати нестандартні рішення, що вкрай важливо в динамічному середовищі бойових дій. Для цивільних, які часто почуваються беззахисними, самоефективність – це відчуття, що вони можуть впливати на ситуацію, а не бути її жертвою. Це проявляється через волонтерство та відновлення повсякденності. Звичайні люди перетворюються на логістів, медиків, збирачів коштів. Вони знаходять нові навички та вірять у свою здатність допомагати армії та вимушеним переселенцям. У перші дні повномасштабного вторгнення саме самоорганізація цивільних у містах і селах стала вирішальною. Люди облаштовували укриття, допомагали сусідам, створювали територіальну оборону. Навіть прості дії, як-от похід на роботу, відправлення дитини до школи чи приготування їжі, стають актами самостійності та ефективності, що протиставляють себе хаосу війни.

Резилентність – це здатність відновлюватися після травмуючих подій, зберігати цілісність особистості і рухатися далі. Для військового резилентність є життєво необхідною якістю. Мілітарна ідентичність, побудована на резилентності, дозволяє військовому інтегрувати травмуючий досвід (втрати, поранення, свідчення жорстокості) у свою особистість, а не застрягати в ньому. Він усвідомлює, що ці випробування зробили його сильнішим, а не зламали. Резилентність допомагає військовому зберігати емоційну рівновагу, не впадати в апатію чи депресію після важких подій. Вона формує образ «незламного» воїна, який здатен витримати будь-які випробування (хоча образ «незламного» містить і певні небезпеки, коли людина об'єктивно і суб'єктивно, не відповідає йому). Резилентність – це не про ігнорування болю, а про вміння його пережити та відновитися. Вона вчить військового шукати психологічну допомогу, підтримувати соціальні зв'язки та знаходити сенс навіть у найгірших обставинах. Резилентність цивільних українців – це їхня здатність відновлюватися після травм і втрат. Люди продовжують працювати, дбати про свої сім'ї та підтримувати суспільство навіть після ракетних обстрілів чи втрати рідних. Трагедії згуртовують. Колективна резилентність проявляється у взаємній підтримці: сусіди, колеги, незнайомці допомагають один одному у важку хвилину. Навіть у найскладніших ситуаціях українці знаходять сили для творчості, гумору та самоіронії, що допомагає їм переробляти травми та зберігати ментальне здоров'я.

Оптимізм – це віра у позитивний результат, що допомагає зосередитися на можливостях, а не на обмеженнях. Це активна позиція, що перетворює виклик на можливість. Військовий-оптиміст не чекає на "манну небесну", а активно шукає способи вирішити проблему, навіть якщо шанси на успіх невеликі, що посилює його бойову ефективність і готовність до ризику. Оптимізм може передаватися іншим, що допомагає підтримувати високий моральний дух у підрозділі, що є критично важливим для спільної боротьби. Військовий, який вірить у перемогу та успіх, є менш вразливим до ворожої пропаганди, спрямованої на деморалізацію.

Оптимізм для цивільних – це переконаність у тому, що зло буде переможене, а Україна стане вільною і процвітаючою. Це не ілюзорний, а раціональний оптимізм, що спирається на реальні успіхи. Оптимістична віра у перемогу підтримує мотивацію донатити, волонтерити та працювати, що зміцнює тил. Оптимізм дозволяє людям не просто мріяти, а й будувати плани на мирне життя після перемоги, що є важливим психологічним захистом.

Надія, самоефективність, резилентність та оптимізм не є просто психологічними рисами, а становлять основу для формування мілітарної ідентичності воїна. Вони перетворюють його з простої людини на стійкого та цілеспрямованого захисника, здатного витримувати найважчі випробування та вірити у перемогу. Ці якості є невід’ємними складовими як для успішного виконання бойових завдань, так і для психологічної адаптації до життя після війни. Цивільні, які живуть з надією, оптимізмом, вірою у власну ефективність і здатністю відновлюватися, стають невід’ємною частиною опору.

Література

1. Luthans F., Youssef-Morgan C. M. Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual review of organizational psychology and organizational behavior*. 2017. Vol. 4(1). P. 339-366.
2. Scharbert J., Humberg S., Kroencke L., Reiter T., Sakel S., Ter Horst J., ... & Back M. D. Psychological well-being in Europe after the outbreak of war in Ukraine. *Nature Communications*. 2024. Vol. 15(1). P. 1202-1210.

ETHICAL AND PSYCHOLOGICAL BACKGROUND FOR SHAPING MILITARY IDENTITY IN ADOLESCENCE

Vladislav Medintsev,

G. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

The *conception of ratiohumanism* as a relevant worldview and methodological orientation remains an outstanding contribution of Prof. G. O. Ball to current psychology (Мединцев, 2020). In numerous theoretical works of G. O. Ball, the rational humanistic orientation (*ratiohumanism*) is specified in its application to various subsystems of culture and manners of activity, including pedagogical. To implement the principles of ratiohumanism in pedagogical practice, their deep understanding is required both by the developers of training courses and educational programs and by teachers. Knowledge and deep understanding by educational specialists of at least the main components of the ratiohumanistic orientation should have a positive impact on achieving the objectives of developing the spirituality of future professionals, in particular high school students who choose military professions, and shaping a military identity in them.

Values and spirituality of professional culture

When determining the requirements for professional training of specialists in various industries and profiles, the achievement of *professional competence is usually put in first place* (Балл, 2009; 2013). The advantage of this approach over the more traditional one, which is limited to a list of knowledge, skills, and abilities that are considered necessary for a specialist, lies in the clear structuring of the specified educational achievements. Professional competence implies possession of such a system of knowledge, skills and abilities that is sufficient for the successful solution of the range of professional tasks that corresponds to the current and foreseeable functional responsibilities of a given employee in the near future.

The distinction between professional competence and professional culture is specified in the distinction between *specialists* who possess methods, tools, and techniques of their profession, and *professionals* who also possess values, ideals, and, a holistic professional culture in general. This does not exclude the need to involve future professionals in professional culture. This is a broad interpretation of the category of *culture*. According to him, the culture inherent in a person is a unity of components of two types: a) *normative-reproductive*, those that ensure the stability of the tools, and methods of functioning of human communities and individuals; b) *dialogical-creative*, thanks to which the renewal and development of human existence occurs. Trying to outline those components of a person's professional culture that go beyond professional competence, we will note the most important points.

Firstly, professional culture involves *the creative* performance of professional actions, providing certain prerequisites for this, such as: mastery of *strategies of creative activity*; mastery of not only recorded in manuals and reference books, but also of informal, transmitted in communication of professionals *personal knowledge*; and development of *professional intuition*.

Secondly, a person's professional culture implies the development of professionally significant components of motivation and self-awareness at a level that allows us to speak of mastery *spirituality of a professional*. The latter appears as an organic component of spirituality as such, that is, a sensitive and effective involvement in high values.

One of the foundations of mastering the spirituality of a professional is familiarization with the norms of *professional ethics*, in which universal moral requirements are specified and supplemented in accordance with the leading normative meaning of the profession. In professions—medical, pedagogical, psychological, etc.—the content of which involves providing assistance to people, the ethical component of professional culture is most pronounced.

The spirituality of a professional is manifested in involvement not only in the leading normative meaning for a given profession, but also in normative meanings that *are additional* to the indicated leading one, but also very significant for the implementation of the social functions of the corresponding profession (Балл, 2013). One of such meanings—in relation to a very wide range of professions—is associated with a disposition to *pedagogical communication*. In various types of professional activity, pedagogical communication is manifested in the transfer, to the maximum

possible extent, to students and colleagues of one's knowledge, one's skills, one's professionally significant instructions and feelings. It should be borne in mind that the function of pedagogical communication has universal significance for humanity and is realized not only by its professional carriers, but in their activities it finds the brightest manifestation and the most complete instrumental support.

Continuing the description of the components of a professional's spirituality, it is also necessary to note the absence of professional blinders, *openness to the world of human culture* in all its richness, and involvement in mutually enriching dialogues between the sphere of culture represented by a given profession and other spheres of culture. It is worth emphasizing that we are talking about dialogue, that is, not only about openness to other cultural spheres, but also about searching in the world of culture for what connects the specifically professional with the general cultural, about understanding, maintaining, and strengthening the broad cultural significance of one's profession. This feature of professional culture is increasingly gaining correlates in the field of requirements for professional competence.

The development of professional military identity

The conditional advantage of the concept of “military identity” lies in its multiplicity, which is revealed using several concepts – army identity (correlated with service in the army), military identity (correlated with participation in military operations), identity of a military serviceman (both current and former) (Bataeva, Artemenko, 2018).

The military identity of a person correlates with the dominant goals, values, and tasks of the armed forces, it represents the orientation of soldiers and officers towards their internalization, and it can manifest itself to varying degrees – from strongly expressed identification with the army (or military practices) to weakly expressed. Three levels of military identity are distinguished: identification with a personal career in the army, identification with individual army groups (with the navy, infantry, air force, etc.), identification with the armed forces as a whole (“I am a soldier, an officer”). Personal modification of military identity (identification with a personal career in the army) involves certain risks, since army life involves the encouragement of collectivism and the suppression of the egocentrism of servicemen. Military identity, which is based on individualistic professional attitudes, is in semantic contradiction with the structure, tasks and requirements of army service. A high level of individualism can give rise to such effects as a decrease in combat effectiveness and organizational diligence. As markers of military identity, the following positions can be considered, in particular: “I am a professional military serviceman”, “I am an employee of the peacekeeping forces”, “I am a defender of the Fatherland”, “I am a volunteer”, “I am a conscript”, “I am an infantryman”, “I am an artilleryman”, “I am a military pilot”, “I am a tanker”, etc.

The idealistic model of military identity correlates with the concepts of collectivism, patriotism and altruistic values, which in the modern world can act as powerful motivating factors for military effectiveness. The theoretical basis of the professional model of military identity is Huntington's concept of military professionalism with its three principles: a) the principle of the importance for military

personnel of participation in international military operations (expeditionary ethos); b) the instrumental principle of developing and improving the combat skills of military personnel (operational ethos); and c) the principle of strengthening command cohesion and military brotherhood/community (peer ethos). The content of the military model of military identity is the adoption of military practices as a way of life. The last modification of military identity partially overlaps with the other three. The individualistic model of military identity assumes the priority of personal interests, army careerism, which, as studies have shown, correlates with low military effectiveness.

Conclusions

In his numerous publications on issues of pedagogy and pedagogical psychology, Ball G. O. consistently promoted the idea of a humanistic approach, and later—the ratiohumanistic orientation. The basis of the complex and extensive system of principles of rational-humanism is several simple, intuitively understandable concepts, in particular: humanism, dialogical interaction, intellectual culture, harmonious intellect, and the principle of self-applicability of the guidelines of rational-humanism. All components of the ratiohumanistic methodology can be applied in the development and implementation of pedagogical measures aimed at the formation of a professional military identity in high school students. Its formation is a responsible and complex process. Considering modern requirements for the use of complex technical devices and communication technologies by specialists, the components of a professional's spirituality must be sufficiently resistant to the influences of “spiritualless technologies” (for some aspects of this issue, see Балл, Медінцев, 2011).

References

- Балл Г.О. (2013). Категорія гармонії в аналізі проблем освіти. *Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна: зб. наук. пр.* Голова редкол. Н.Г. Ничкало. К.: Богданова А.М.
- Балл Г.О., Медінцев В.О. (2011). Методологічні питання вдосконалювання наукової комунікації з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. №2 (22). <https://doi.org/10.33407/itlt.v22i2.457>.
- Балл Г.О. (2010). Раціогуманізм та його значення для психології. *Актуальні проблеми психології*. Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 3. За ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. К., 2010.
- Балл Г.О. (2009). Сутнісні складові раціогуманістичної орієнтації. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 3. С. 72–74.
- Мединцев В. А. (2020). Контексты методологических идей Г.А. Балла. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том 14: Методологія і теорія психології. Випуск 5. Київ–Ніжин. Видавець «ПП Лисенко М.М.». 2020. С. 152–165.
- Ajjawi, R., and J. Higgs (2008). Learning to reason: a journey of professional socialization. *Advances in Health Sciences Education* 13 (2) 133-150.

ДИФУЗИЯ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Сергій Ольховецький,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

Травми війни суттєво впливають на ідентичність, дестабілізуючи самосприйняття людини, порушуючи розвиток ідентичності та сприяючи внутрішнім конфліктам між військовими та цивільними ролями. Ті, хто вижив, можуть відчувати сором, низьку самооцінку та спотворене відчуття себе, водночас виявляючи, що травма стає центральною, життєво важливою частиною їхньої ідентичності. Крім того, втрата систем соціальної підтримки та культурне витіснення можуть призвести до посилення тривожності, ізоляції та посиленого акценту на культурній ідентичності для подолання неконтрольованих змін.

Термін «дифузія мілітарної ідентичності» вимушених українських мігрантів охоплює складний психологічний та соціологічний процес. Це не просто прийняття нової ідентичності, а поширення та інтеграція військових цінностей, поведінкових патернів і світогляду, набутих під час війни, в цивільне життя [2].

З психологічної точки зору, цей процес є результатом травми та адаптації. Люди, які пережили війну, навіть будучи цивільними, засвоїли певні «бойові» навички та риси характеру, зокрема, це підвищена готовність до небезпеки (постійний стан «бойової готовності» залишається з ними й у мирному середовищі), сприйняття світу через «фільтр» війни (вони можуть розділяти людей на «своїх» і «чужих», бути більш недовірливими), агресія як захисний механізм (навіть у звичайних ситуаціях вони можуть реагувати агресивно, оскільки це допомагало їм вижити в умовах загрози), чітке визначення «свій-чужий» (ця дихотомія допомагала виживати в умовах небезпеки, але у мирному житті може ускладнювати соціальну взаємодію), відчуття «невидимого ворога» (постійне очікування небезпеки, що виникає внаслідок пережитої травми, може викликати тривожність).

На соціологічному рівні, дифузія мілітарної ідентичності проявляється у поширенні таких цінностей і поведінкових моделей у суспільстві: використання мілітарних символів, зокрема, мови та одягу у повсякденному житті, популяризація військових героїв, акцент на виживанні та силі (замість акценту на мирі та співпраці, більше уваги приділяється готовності до боротьби), групова ідентичність (відчуття приналежності до «особливої» групи – тих, хто пережив війну) [1].

Дифузія мілітарної ідентичності вимушених українських мігрантів – це також і їхній внесок у культуру приймаючих країн. Вони можуть приносити не

лише розповіді про війну, але й нові цінності, засновані на виживанні, єдності та готовності захищати своє.

Наведемо приклади дифузії мілітарної ідентичності, які можна спостерігати серед вимушених українських мігрантів. Використання військових слів та аббревіатур: люди, які раніше не були пов'язані з армією, тепер вільно використовують терміни «зачистка», «орки», «200-й», «приліт», це допомагає їм відчувати себе частиною спільного досвіду. Носіння одягу військового зразка: камуфляжний одяг, футболки з патріотичними написами чи символами ЗСУ (як-от тризуб, прапор, тощо) стають частиною повсякденного гардеробу. Підвищена тривожність та «стан бойової готовності»: навіть перебуваючи в безпечних країнах, люди можуть реагувати на гучні звуки (як-от феєрверки або сирени) панічними атаками або бажанням сховатися. Згуртування: люди, які пережили війну разом, утворюють тісні групи підтримки. Це може бути спільнота з одного міста або з тих, хто був в одному укритті. Вони спілкуються «своєю» мовою та мають спільні спогади, які незрозумілі іншим. Розповіді про війну як частину ідентичності: мігранти часто розповідають про свій досвід війни, діляться фотографіями та відео – це не просто спосіб поділитися болем, а й спосіб показати, хто вони тепер, їхня нова ідентичність нерозривно пов'язана з цим досвідом. Формування нової системи цінностей: цінності, пов'язані з патріотизмом, виживанням, взаємодопомогою, стають головними. Вони можуть сприймати «мирне» життя як щось менш важливе або навіть інфантильне. Активна волонтерська діяльність: люди, які виїхали, часто продовжують допомагати Україні, збираючи кошти для армії або переселенців. Це також є проявом їхньої мілітарної ідентичності, що проникає у цивільне життя. Ці приклади показують, як мілітарна ідентичність, яка була набута вимушено, стає частиною особистості та впливає на поведінку, соціальні зв'язки та сприйняття світу.

Література

1. Berman S. L., Montgomery M. J., Ratner K. Trauma and identity: A reciprocal relationship?. *Journal of Adolescence*. 2020. Vol. 79. P. 275-278.
2. Muldoon O. T., Lowe R. D. Social identity, groups, and post-traumatic stress disorder. *Political Psychology*. 2012. Vol. 33(2). P. 259-273.

РОЛЬ СПОГАДІВ ПРО РІДНЕ МІСТО У ПІДТРИМЦІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Тетяна Перепелюк,

*Маріупольський державний університет,
м. Київ, Україна*

У психології спогади про рідне місто є важливими, оскільки вони часто формують, емоційно заряджені та пов'язані з глибоким почуттям приналежності, безпеки та ідентичності, що розвивається в дитинстві та юності. Ці спогади служать своєрідним «якорем» для самооцінки, впливають на прийняття рішень у дорослому віці та можуть сприяти ностальгії або почуттям туги за домівкою, коли згадуються в подальшому житті. Фізичне середовище, соціальні зв'язки та ранній життєвий досвід у рідному місті створюють унікальні психологічні відбитки, які залишаються з людиною протягом усього її життя.

Ключові психологічні аспекти спогадів про рідне місто. Рідне місто є фоном для ключових життєвих подій, таких як ігри з друзями, навчання в школі та ранні стосунки, які формують те, ким ми стаємо [1]. Спогади забезпечують відчуття приналежності, тобто почуття зв'язку із спільнотою, наприклад, спільнотою з Маріуполя чи Бахмуту. Підтвердження та досвід рідного міста, особливо в молодості, можуть значною мірою сприяти самооцінці та формувати відчуття себе та місця людини у світі. Ми припускаємо, що й досі лишається ідентичність «маріупольця», виявлена нами під час роботи з ВПО у 2022-2023 роках. Окремо слід відзначити і вплив ностальгії на психологічний стан ВПО: види на фото, звуки та запахи рідного міста можуть викликати сильні почуття ностальгії, туги та туги за довоєнним минулим. За нашими спостереженнями, особливо тригерить нинішніх переселенців з Маріуполя фото та відео так званих «відбудованих» районів, які транслують російські інтернет видання, при цьому переселенці можуть бачити свої райони і фактично побудовані на кістах їхніх друзів та знайомих нові будинки, в той час як доля багатьох маріупольців і досі не відома. Звідси, «дім» є ментальним символом, це не просто будинки, а й оточення, спогади про яке впливають попри територіальні зміни. Спогади про дім можуть дати уявлення про розгортання життя людини та запропонувати перспективу під час прийняття важливих рішень у дорослому віці. Для деяких людей знайомства та комфорт, пов'язані з рідним містом, можуть допомогти в емоційному зціленні та забезпечити відчуття безпеки.

Опис дому в наративах про переміщення – це не просто пов'язування вигнанців з фіксованими місцями, а й використання просторових метафор для ілюстрації континууму між відчуттям минулого переміщеними особами та значеннями, які вони надають своєму теперішньому життю. Тут дім – це не лише «фіксована сутність», це «культурна конструкція», місце пам'яті, пов'язане з часом, сім'єю та спорідненістю, а також із «почуттями комфорту, легкості, близькості, розслаблення та безпеки, та/або гноблення, тиранії та переслідування» [3]. Стати біженцем та/або мігрантом означає переміщення з одного місця в інше, фізичну та емоційну подорож у часі та просторі.

Навіть переміщення в межах однієї країни, таким чином, є трансформаційним процесом, який допомагає нам зрозуміти зв'язок між значенням та подоланням труднощів, соціальною та індивідуальною стійкістю або як використовуються спільні та культурні ресурси для подолання травми, а також зустрічі з новим суспільством та адаптації в ньому [2].

Для дітей та підлітків, які були змушені покинути Маріуполь, спогади про рідне місто є дуже різними. Вони, як правило, поділяються на дві категорії, які часто переплітаються: спогади про щасливе довоєнне життя і травматичні спогади про війну, обстріли та евакуацію.

Діти пам'ятають Маріуполь як місто, де вони були щасливими. Їхні спогади часто стосуються повсякденного життя, родини і традицій, природи і розваг. Школа, друзі, прогулянки парками, дитячі майданчики, улюблені місця, це спогади про мирне та безтурботне дитинство, так само як час, проведений із батьками, бабусями й дідусями, заняття, які вони робили разом, сімейні свята. Найбільше діти та підлітки згадують парк «Веселка», пляж, Азовське море. Тобто, для багатьох дітей ці спогади є острівцем безпеки, який допомагає їм підтримувати психологічну стійкість. Вони можуть говорити про своє довоєнне життя з усмішкою, однак, спогади про щасливе минуле різко обриваються жахливими спогадами про повномасштабне вторгнення. Це є основною причиною посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем. Діти можуть пам'ятати: звуки та образи війни (постійні обстріли, вибухи, руйнування будівель, сховище, де вони ховалися, та страх, що супроводжував кожен день), втрати (смерть родичів на їхніх очах – це одна з найсильніших травм, яка залишає глибокий слід на психіці), жахливі умови (перебування у підвалах без їжі, води та можливості вільно пересуватися), розлучення з батьками або іншими родичами у фільтраційних таборах.

Ми відзначаємо, що діти часто витісняють ці травматичні спогади або намагаються про них не говорити. Інші ж, навпаки, постійно відтворюють їх у своїх іграх або малюнках. Це може призвести до проблем з концентрацією, підвищеної тривожності та емоційної нестабільності.

Наведемо приклади так званих щасливих і травматичних спогадів ВПО з Маріуполя.

12-річний Максим, евакуйований до Львова: «Я пам'ятаю, як ми з татом ходили на море. В нас був такий ритуал: щонеділі влітку ми їхали на пляж і тато вчив мене плавати. Я завжди боявся, що хвиля накриє мене, але він тримав мене за руку, а потім ми їли морозиво. Це були найкращі дні. Зараз, коли я дивлюсь на море у Львові, я думаю про своє Азовське, і мені хочеться плакати».

15-річна Софія, яка зараз живе у Києві: «Маріуполь для мене – це світло і квіти. Там був парк, де ми зустрічалися з друзями, і там завжди було дуже багато квітів, особливо навесні. Ми любили сидіти на лавках, слухати музику і мріяти. Я мріяла стати дизайнером і хотіла відкрити свою студію саме там, у Маріуполі».

10-річна Оленка, яка втратила батька під час обстрілу: «Я не хочу згадувати. Я пам'ятаю, що ми сиділи в підвалі. Було дуже темно і холодно. І я чула, як кричала моя мама, коли дізналася, що тата більше немає. Я досі думаю, чому він

поїхав за водою, чому не сидів із нами. Я пам'ятаю, що я була така голодна, що не відчувала нічого, крім голоду. А потім я побачила його мертвим. Це було, як у фільмі жахів».

17-річний Іван, який зараз живе в Польщі: «Я бачив, як бомбили Драмтеатр. Я не можу це забути. Ми були недалеко, і я чув крики. Я бачив, як люди намагалися вибігти, але було запізно. Це було пекло. Моє місто стало пеклом. Я не можу зрозуміти, чому це сталося. Тепер я боюся голосних звуків, і коли бачу літак у небі, мені хочеться сховатися».

Ці розповіді показують не лише жах, який діти пережили, але й їхню неймовірну здатність зберігати в пам'яті світлі моменти. Вони є свідченням того, наскільки важливою є допомога та підтримка для цих дітей, щоб вони могли опрацювати свої травми і знову почати жити.

Таким чином, спогади дітей з Маріуполя є подвійними: вони поєднують світле минуле і темне сьогодення, і робота психологів та педагогів полягає в тому, щоб допомогти цим дітям зберегти світлі спогади та опрацювати травматичні, щоб вони могли рухатися вперед.

Література

1. Ahmad M. S., Bukhari Z., Khan S., Ashraf I., Kanwal A. No safe place for war survivors: War memory, event exposure, and migrants' psychological trauma. *Frontiers in psychiatry*. 2023. Vol.13. P. 966556.

2. BenEzer G., Zetter R. Searching for directions: Conceptual and methodological challenges in researching refugee journeys. *Journal of Refugee Studies*. 2015. Vol. 28(3). P. 297-318.

2. Gökkaya F., Yurdalan F., Çıvgın U. Does time perspective affect the association between childhood traumas and post-traumatic growth? *Current Psychology*. 2025. Vol. 44(3). P. 1527-1540.

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПРОСТІР ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Ольга Поджинська,

*Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»,
м. Київ, Україна*

Сучасна система освіти в Україні має не лише забезпечувати якісну професійну підготовку студентської молоді, але й виконувати важливу соціальну функцію – формувати національно-патріотичну свідомість та громадянську відповідальність. Освітнє середовище виступає простором у якому поєднуються навчально-пізнавальна діяльність, ціннісне виховання та соціальна взаємодія.

Формування патріотичних орієнтацій у студентської молоді можливе через:

- інтеграцію національно-патріотичного змісту в освітні програми;

- створення виховного простору, заснованого на культурних і духовних традиціях українського народу;
- залучення студентів до суспільно-корисних, волонтерських та громадянських ініціатив;
- використання інтерактивних форм і методів навчання (дискусії, проектна діяльність, тренінги, майстер класи), що сприяють розвитку активної громадянської позиції [3, с.111-132].

Заклади вищої освіти виступають важливими агентами соціалізації та громадянського становлення молоді. Формування патріотичних цінностей і громадянської самосвідомості відбувається через цілеспрямовану освітню, виховну та соціально-практичну діяльність.

1. **Навчально-освітній напрям.** Інтеграція національно-патріотичного та громадянсько-правового змісту в навчальні дисципліни сприяє усвідомленню студентами історико-культурної спадщини, розвитку почуття національної ідентичності та відповідальності за суспільні процеси.

2. **Виховний напрям.** Організація студентського самоврядування, молодіжних об'єднань та клубів громадянської активності формує навички колективної взаємодії, відповідального прийняття рішень і соціальної ініціативності.

3. **Соціально-практичний напрям.** Участь здобувачів освіти у волонтерських, благодійних та громадських проектах сприяє розвитку альтруїзму, відповідальності та готовності допомагати та підтримувати.

4. **Культурно-мистецький напрям.** Проведення мистецьких фестивалів, конкурсів, тематичних вечорів та заходів з відзначення державних свят стимулює формування почуття гордості за національні здобутки, а також зміцнює ідентичність студентської молоді.

5. **Інформаційно-просвітницький напрям.** Популяризація української мови, державної символіки, культурних і духовних традицій у внутрішньому комунікаційному середовищі ЗВО створює позитивний соціально-психологічний простір для розвитку патріотизму.

6. **Міжнародний напрям.** Участь у програмах академічної мобільності та міжнародних науково-освітніх проектах забезпечує поєднання національної ідентичності із глобальними цінностями, формуючи здатність студентів презентувати українську культуру на міжнародній арені [2, с.104-107].

Цілеспрямована діяльність ЗВО у зазначених напрямках сприяє гармонійному поєднанню патріотичного виховання з розвитком громадянської самосвідомості студентської молоді, що є важливим чинником формування активної, відповідальної та соціально зрілої особистості.

Особливе значення мають цінності, які культивуються у навчальному закладі. Атмосфера взаємоповаги, підтримки та співпраці формує почуття належності до спільноти й відповідальності за долю держави. Освітнє середовище, побудоване на демократичних принципах, дає можливість студентам усвідомлювати себе громадянами, здатними до активної участі у суспільному житті.

Таким чином, освітній простір закладу вищої освіти виступає важливим чинником розвитку патріотичної свідомості та громадянської самосвідомості здобувачів освіти. Він не лише сприяє формуванню інтелектуального потенціалу молоді, а й забезпечує підґрунтя для становлення зрілої, відповідальної, соціально активної особистості, готової до розбудови демократичної незалежної України.

Література

1. Власенко О. М. Проблема формування морально -патріотичних цінностей студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу. Проблеми освіти, 2015. №85. С. 14-17.
2. Скаченко, О. О. Національно-патріотичне виховання студентської молоді: вимоги сучасності. Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В.О.Сухомлинського, 2017. №6. С. 103-108.
3. Чепелева Н., Євдокимова Н., Зливков В., Лукомська С., Котух О. Наративи становлення мілітарної ідентичності українців (XVI – XX століття): монографія. Київ–Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. 149 с.

КОРЕКЦІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Надія Рудюк,

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

Сучасні складні трансформаційні умови розвитку і функціонування нашого соціуму в умовах тривалої війни породжують серед значної кількості населення появу й активізацію багатьох різноманітних девіацій. Агресія, аутоагресія, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, інтернетзалежність та інші девіантні форми людської викривленої та залежної поведінки потребують активного науково-психологічного вивчення, причому насамперед з метою профілактики та надання якісної та фахової психологічної допомоги. Реалії сучасної дійсності, зокрема жахлива атмосфера і криваві наслідки російсько-української війни, свідчать про те, що девіантна поведінка людини, на жаль, є досить її притаманною і повсякденною формою життєдіяльності. Війна, агресія як одна з найтипівіших форм девіантності людини й авторитарного суспільства, дає підстави для необхідності глибокого вивчення причин і основ девіантної, відхиленої, покрученої, адиктивної, антисоціальної та поведінки.

Зростання напруженості у сучасному суспільстві через війну обумовлює збільшення різноманітних конфліктів та гострого протікання вікових криз. З кожним роком зростає число неповнолітніх з девіантною поведінкою, що виявляється в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм та ін.). Агресія під час війни – це доволі поширене явище, проте підліткам її складніше контролювати, ніж дорослим, тому що їхній мозок не до кінця сформований.

Під час війни агресія може бути способом привернути увагу до того, що в них є більш глибокі проблеми, або ж агресія може бути захисним механізмом відповіді на страх. У кожного/кожної формується реакція на загрозу – біжи або бий – і дитина може «вдарити» криком, лайкою або бажанням щось розбити чи зламати. Наразі багато дітей опинилися на відстані з найріднішими людьми: деякі виїхали за кордон без батька, у когось один із батьків пішов на фронт. Це може стати причиною тривоги або замкнутості дитини, особливо якщо вони є емоційно близькими з кимось з батьків, не встигли нормально попрощатися або ж не звикли до довгих розлук. Для багатьох молодших школярів відкрилося, що смерть не абстрактне явище, яке трапляється за 30-50 років, а що вона може прийти в будь-якому віці й дуже швидко. Ті, хто виїхали за кордон і не відчують небезпеки через російську армію, можуть однаково відчувати, що смерть дуже реалістична й близька [1].

Дитина, що зазнала травматизації чи живе в стані хронічного стресу, може стати більш мовчазною чи дуже балакучою (травматичний досвід впливає на частини мозку, що відповідають за мовлення). Коли підлітки розмовляють, потрібно слухати, намагатися не оцінювати й не давати порад, поки вони самі не просять. Коли мовчать – можливо, варто запропонувати невербальні засоби для вираження (наприклад, арт-терапія дає багато інструментів для цього). У розвитку мовлення підлітків є три напрямки – мовлення монологічне, діалогічне, письмове. Їх важливо стимулювати писати есе, щоденники, їхні роздуми важливо слухати, важливо вчити їх дискутувати. Вияви агресії можуть бути контрфобічною поведінкою. Гнів виявити легше, ніж страх, отже, за агресивною поведінкою важливо побачити те, що вона «прикриває».

Взаємодія, соціальні контакти, соціальна поведінка допомагають у регулюванні стресу. Люди загалом орієнтовані на зчитування інтонації та мімічних сигналів від тих, з ким спілкуються, саме ці сигнали впливають на наше відчуття безпеки поряд з іншими. Коли дитина перебуває в іноземному, іншомовному середовищі та культурі, міміка й інтонації місцевих жителів для неї незнайомі, тож можуть зчитуватися як «небезпечні». Це може додавати напруження, підсилює стрес і провокує ще більшу пильність. Що більше дитина спілкується, залучена до спільноти, що більше дізнається про традиції, реакції, правила, то зрозуміліші для неї «сигнали» оточення, то стабільніший її стан. Коли дитина, що пережила надзвичайні події, переїхала до іншого, безпечнішого середовища чи перейшла до іншої школи чи класу, вона може відчувати себе самотньою: їй часто здається, що ніхто саме такий досвід не проживав і не зможе її зрозуміти. Вона може уникати контакту з іншими – чи звинувачувати інших, мститися за те, що їй довелося пережити. Важливо допомогти відчутти своє місце в новій групі, можливо, звернутися по допомогу психолога [2].

Школа з початкового ступеня повинна орієнтувати учнів на дотримання правил соціальної поведінки, прищеплюючи правову культуру, пріоритет людських відносин, заснованих на доброчинності. Чималу роль в цьому процесі відіграє соціальний педагог, професійний обов'язок якого полягає в профілактиці

і корекції виникаючих у школярів девіацій, в роботі з сім'єю, фахівцями (психологами, медичними працівниками, педагогами, інспекторами та ін.).

Література

1. Любий Б. Психологічні особливості делінквентної поведінки молодших школярів та способи її попередження. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 3-4 листопада 2023 р.)*. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 273.

2. Петрочко Ж., Татаренко О. Використання арт-технік у профілактиці агресивності молодших підлітків у сучасних умовах. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. № 2 (9). С. 218-229.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНІМАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Марина Сітцевá,

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна*

Анімація є одним із провідних сучасних видів екранного візуального продукту. Перебуваючи на стику мистецьких, культурологічних, педагогічних, соціально-комунікативних практик, анімація представляє і суттєвий психологічний інструментарій, потенціал якого розкритий поки недостатньо.

У прикладному аспекті для дослідників – дизайнерів та візуальних практиків – важливим є розуміння того, які візуальні контексти сприймаються глядачами, та як саме. У дослідженні Liu [2] проаналізовано психофізіологічні реакції глядачів на нерухомі та анімовані зображення з різним рівнем емоційної валентності (позитивної чи негативної), зокрема зв'язок валентності і типу зображення (анімоване чи нерухоме) та їхньої взаємодії на увагу, мотиваційну інтенсивність (симпатичне збудження), чутливість пам'яті та судження. Результати доводять, що анімовані зображення викликають більшу увагу та мотиваційну інтенсивність, ніж нерухомі. Негативні зображення, за результатами дослідження, також викликають більшу мотиваційну інтенсивність, але запам'ятовуються гірше, ніж позитивні. Крім того, при обробці негативних анімованих зображень люди виявляють більше симпатичного збудження, ніж при обробці інших типів зображень.

Дослідження когнітивної природи сприйняття в анімації зумовлюють поширення застосування анімації у навчальних цілях: вербальні форми навчання активно доповнюються візуальними формами навчання. Хоча незаперечним є той факт, що вербальні форми викладання вже давно панують в освіті, додавання візуальних форм презентації покращує розуміння матеріалу. До прикладу, більшість студентів університетів віддають перевагу анімації або графічним

ілюстраціям, а не словесній чи числовій презентації, коли мають справу з динамічними предметами [3].

У дослідженні Musa, Ziatdinov, Sozcu & Griffiths [4] показано, як школярі розуміють фундаментальні принципи комп'ютерної анімації. Автори пропонують здійснювати розробку навчальних матеріалів по анімації з урахуванням особистісних типів темпераменту учнів, адже доводять наявність стійких відмінностей у типах темпераменту та сприйнятті анімації школярами. Основними засобами анімації, які, на думку дослідників, впливають на сприйняття школярами, є шрифти, виділення тексту, а також кольору та форми.

Варто зазначити, що анімація може гальмувати, а не покращувати навчання, залежно від того, як вона використовується. Крім того, когнітивний зв'язок при вивченні певного предмета може бути втрачений, оскільки анімація накладає більші вимоги до когнітивної обробки, порівняно зі статичними візуальними матеріалами, тож відволікає увагу на себе від предмета вивчення [1].

Роль анімації в мультимедійному навчанні пов'язана з когнітивною теорією мультимедійного навчання, один з принципів якої полягає в тому, що учні засвоюють більше, коли використовують як розповідь, так і анімацію, а не тільки щось одне з них. Коли ці два види подаються разом, учні можуть легко створювати ментальні зв'язки між відповідними словами та зображеннями. Згідно з принципом когерентності, учні продуктивно навчаються як за допомогою анімації, так і за допомогою розповіді, особливо коли відсутні зайві слова, звуки (навіть музика) та відео. Причиною цього є труднощі, з якими стикаються учні при створенні ментальних зв'язків через меншу кількість когнітивних ресурсів між відповідними частинами розповіді та анімації [5].

Попри очевидну розважальність, анімація відрізняється від інших засобів отримання візуального враження: основною властивістю анімації є її гнучкість, що дає змогу контролювати кожен етап творчого процесу. Анімація «промовляє» до глядача, застосовуючи власний словниковий запас, що відрізняється від такого в кінематографі. Це дає змогу існування у візуальному просторі різних форм вираження, з якими глядацька аудиторія взаємодіє. Таким чином анімація уможливорює існування різних версій середовищ для своїх фільмів, власних унікальних світів, які транслують для глядача нові виміри реальності, які видаються справжніми, проте є уявними. Принциповою для розуміння сили впливу на глядача є саме опція його віри у справжність показуваного, сприйняття ілюзії реальності за справжню дійсність.

Література

1. Hasler B. S. Leaner Control, Cognitive Load and Instructional Animation. *Appl. Cognit. Psychol.* 2007. no. 21. P. 713-729.
2. Liu J. Psychophysiological responses to still vs. animated pictures with different levels of emotional valence. *Advances in Cognitive Psychology.* 2022. no. 18(2). P. 106-112.
3. Lowe R. K. Animation and learning: Value for money? In R. Atkinson, C. McBeath, D. Jonas-Dwyer & R. Phillips (Eds.), *Beyond the comfort zone: Proceedings of the 21st ASCILITE Conference.* 2004. P. 558-561.

4. Musa S., Ziatdinov R., Sozcu O., Griffiths C. Developing Educational Computer Animation Based on Human Personality Types. *European Journal of Contemporary Education*. 2015. no. 11. P. 52-71.

5. Plötzner R., Lowe R. Dynamic visualizations and learning. *Learning and Instruction*. 2004. no. 14. P. 235-240.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ КОРЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ: “ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ”

Скоростецька Наталя,

*Немішайвський ліцей №1,
м. Немішаєво, Україна*

Вчитель вважається ефективним, якщо школа у якій він працює має безпечне та здорове освітнє середовище та має високі показники за психологічними критеріями шкільної ефективності.

Будь-які робочі зміни, суперечливі ситуації, ділові та особистісні відносини між людьми нерідко породжують конфліктні ситуації, булінг, які суб'єктивно супроводжуються серйозними психологічними переживаннями.

Саме тому, розуміючи неминучість конфліктів, необхідність їх регулювання, рушійну силу, а також те, що їх легше попередити, ніж “лікувати”, багато шкіл та ліцеїв потребують проведення тренінгів для педагогів: “Профілактика булінгу в освітньому середовищі”.

Проблема впливу людини на людину є центральною для дослідження спілкування. Цей вплив залежить від того, які інтереси, цінності та установки стоять за бажанням людини досягти того чи іншого результату спілкування. Це визначає, чи людина діє виключно у власних інтересах, використовуючи інших лише як засіб досягнення мети, чи прагне взаємодіяти із ними на рівноправних партнерських умовах.

У 1969 році американський психолог Д. Делс нарахував 96 визначень поняття «спілкування». Річ у тому, що в залежності від наукової школи, вивчаються та досліджуються ті феномени спілкування, що співвідносяться із відповідною науковою концепцією. При цьому, одні автори вважають що спілкування та діяльність - дві рівнозначні категорії людського буття, другі - що спілкування є однією із сторін діяльності, і, нарешті, треті - що спілкування є особливим видом діяльності. [1, с.293].

Спілкування, це перш за все взаємодія суб'єктів, що вступають в нього як рівноправні партнери з метою досягнення результату, який влаштовує обидві переговорні сторони, проте якщо так не відбувається - то виникають конфлікти. Міжособистісне управління конфліктом представлено добре відомою схемою К. Томаса, яка описує різні стратегії поведінки в конфліктній ситуації в залежності від двох основних характеристик: ступеня наполегливості в задоволенні власних

інтересів і ступеня співпраці в задоволенні інтересів інших. У термінології К. Томаса це уникнення, пристосування, конкуренція, компроміс і співробітництво. Якщо говорити про аспекти особистісної поведінки в конфліктній ситуації, то конструктивне рішення конфліктів залежить як мінімум від чотирьох чинників:

- адекватного сприйняття конфліктів, коли наявна точна, що не перекручена особистими пристрастями, оцінка дій, намірів, позицій опонентів і своїх власних;
- відкритого та ефективного спілкування;
- створення атмосфери взаємної довіри і співробітництва;
- визначення суті конфлікту [2, с.161].

Так, у вирішенні конфліктів вдячні люди краще усвідомлюють переваги, які вони отримують, тоді вони можуть більш свідомо усвідомлювати, що люди готові їм допомогти, що робить їх більш схильними шукати соціальної підтримки в разі потреби [3].

Основна мета корекційного заняття: навчання адекватним способам ефективного вирішення конфліктів, коректному реагуванні на булінг, учасників освітнього процесу, шляхом осмислення змісту конфліктної ситуації і оптимізації особистої поведінки. Додатково проводиться робота з особистісними проблемами учасників (наприклад тестування, методика Томаса, опитувальник OLWEUS для здійснення моніторингу цькування у закладі освіти, багатофакторна діагностика особистості та ін.).

Складова заняття:

- визначення змісту поняття “булінг”, його компонентів і видів та форми прояву;

- розгляд суб’єктивних складових конфлікту. Мається на увазі поділ суб’єктивних і об’єктивних причин і складових вирішення конфлікту. Головний напрямок цього аналізу - емоції та почуття, які істотно ускладнюють вирішення проблемних ситуацій. Тому особливим предметом розгляду є вербалізація (промовляння) почуттів своїх і учасників взаємодії. Звертається увага не тільки на результат — отримання вигоди або досягнення поставленої мети, а й на почуття, які супроводжують цей процес. Показується вирішення конфліктних ситуацій можливе лише при уникненні чисто оціночних суджень, заміни їх описами власних емоційних суджень;

- суб’єкти взаємодії щодо протидії булінгу та механізм перенаправлення ;
- нормативно-правові акти щодо протидії булінгу.

Обладнання та необхідні матеріали: папір А4 та стікери.

Корекційна вправа “Асертивна реакція на булінг”

Мета: виявити неадекватність тієї чи іншої форми реагування і навчити учасників освітнього процесу (підлітків) проводити політику асертивної поведінки, спілкуватися спокійно і впевнено, витримуючи свою стратегію і з огляду на інтереси інших.

Вчитель. У формі жеребкування педагог визначає (1 гравець, 2 експерти, інші спостерігачі).

В поле гри ставиться чотири стільця, на кожному з яких написані різні види поведінки (невпевнена людина, агресивний учасник, конфліктний учасник,

спокійна і впевнена у собі людина), а гравець сідаючи на кожен стілець, “приміряє” на себе відповідний емоційний стан. Інші учасники стають спостерігачами, вони оцінюють поведінку гравця і коригують її відповідно до сценарію. Також є експерти які надають зворотній зв’язок. Далі дається чіткий сценарій гри, і окреслюються ролі учасників.

Після цього розігруються побутові ситуації булінгу на кшталт: вас штовхнули на уроці; обзивають товстим, знецінюють ваші розумові здібності; забирають ваші речі; вимагають гроші; пошкодили ваше майно і так далі....

Якою буде поведінка гравця, переміщуючись з одного стільця на інший, перебуваючи в різних емоційних станах?

Рефлексія: Висновки до заняття.

Учитель: пропонує учням по черзі проговорити, що нового ви дізналися на сьогоднішньому занятті, які емоції відчували? Педагог дякує учасникам за роботу та просить учасників подякувати один одному оплесками за активну участь під час заняття.

Література

1. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнєцов О.А., Зливков В.Л., Апішева А.Ш., Васильєва О.С. Психологія. Навчальний посібник. - К.: Фірма "ІНКОС", 2005. - 351 с.

2. Зливков В.Л., Лукомська С.О. Теорія та практика психологічних тренінгів. К.- Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. - 208 с.

3. SKOROSTETSKA N.V., ZLYVKOV V.L., LUKOMSKA S.O. MODERN STUDENT'S EMOTIONAL COMPETENCIES AND EMOTIONAL INTELLIGENCE. *Емоційна компетентність та емоційний інтелект сучасних студентів* In: 6th International Scientific Conference "Science progress in European countries: new concepts and modern solutions" . ORT Publishing, с. Stuttgart, Germany.

ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Світлана Собкова,

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

У переломні моменти історії з глибокими суспільними викликами справжня сила нації вимірюється не лише зовнішньою міццю, а й внутрішньою стійкістю її громадян. Особливе значення набуває виховання молоді, адже саме їй належить будувати майбутнє. Традиційні підходи до патріотичного виховання часто зосереджуються на ідеологічних аспектах, залишаючи поза увагою глибинні, психологічні та духовні основи. Це призводить до формування формального, а не справжнього патріотизму, який не здатний витримати випробування часом, адже не стає внутрішньою потребою особистості.

У психологічному контексті *патріотичне виховання* – це цілеспрямований процес формування в людини патріотичної свідомості, почуттів і вчинків. Це – не просто передача знань, а глибока внутрішня трансформація, що зачіпає емоційну, когнітивну та поведінкову сфери [10, с. 45]. Саме тому розкриття *гуманістичних засад патріотичного виховання* ґрунтується на психологічній стійкості та морально-етичних цінностях студентів. Варто зауважити, що справжній патріотизм – це не штучне утворення, а природний вияв людяності і любові до Батьківщини, що народжується у серці людини. Цей підхід зосереджений на якостях особистості. Як зазначав В. Франкл, навіть у найекстремальніших умовах людина зберігає внутрішню свободу, якщо її дії керуються вищими моральними принципами [8, с. 98-102]. Цей підхід відповідає вищому рівню морального судження, де людина керується універсальними етичними принципами, а не зовнішніми правилами чи покаранням. Гуманістичний патріотизм у цьому сенсі є свідомим актом, що ґрунтується на усвідомленні єдності з усім людством, але при цьому з пріоритетом відповідальності перед своїм народом і готовності захищати свою країну та її народ від звірств та насильства. Це – усвідомлена потреба діяти на благо своєї країни.

Сучасна вища освіта має на меті створювати не лише академічні, а й психологічні умови для розвитку моральної стійкості студентів. Ця стійкість дозволяє їм не лише витримувати стрес, а й знаходити в ньому ресурси для особистісного зростання, що перетворює патріотизм з обов'язку на внутрішню потребу. Для цього варто впроваджувати психолого-педагогічні методи, що сприяють:

- *Самопізнанню та усвідомленню ідентичності.* Процес самопізнання допомагає студентам зрозуміти своє місце у світі та історії, що є основою для формування міцного внутрішнього стрижня. Це включає аналіз особистих цінностей, життєвих цілей та їх зв'язку з національною ідентичністю [1, с. 145-150]. Теорія психосоціального розвитку Е. Еріксона підкреслює, що саме на цьому етапі формується відчуття приналежності до групи [10, с. 78-82].
- *Емпатійному діалогу.* Обговорення складних етичних дилем, досвіду ветеранів, волонтерів та внутрішньо переміщених осіб у безпечному середовищі вчить студентів співпереживати, а не лише співчувати. Такі практики сприяють розвитку емоційного інтелекту та навичок ефективної комунікації [5, с. 34-39].
- *Практиці взаємодопомоги.* Участь у волонтерських проєктах та інших формах соціального служіння перетворює дещо абстрактні ідеї патріотизму на особистий, глибоко пережитий досвід. Коли служіння суспільству стає внутрішньою потребою, воно формує стійкі ціннісні орієнтири [6, с. 78-82].

В умовах суспільної невизначеності та потоку суперечливої інформації морально-етичні цінності виступають тим єдиним надійним компасом, що дозволяє студентам не заблукати. Поняття *чесності і служіння* перестають бути абстрактними, набуваючи конкретного гуманістичного змісту [3, с. 112-115]. *Честь* – це не про героїство, а про внутрішню гідність, про чесність перед собою та іншими та готовність бути патріотом. *Служіння* – це не обов'язок, а свідомий

вибір допомагати, підтримувати, бути опорою для тих, хто цього потребує. Виховання цих цінностей формує відповідального та свідомого громадянина, який розуміє, що його особиста доля нерозривно пов'язана з долею його народу та країни [7, с. 45-50].

Отже, психологічна стійкість студентів у сучасних умовах є не лише здатністю витримувати стрес, а й глибинною моральною якістю, яка дозволяє їм залишатися людьми. Справжнє патріотичне виховання створює особистість, яка здатна співпереживати своїм співвідчизникам, робити свідомий моральний вибір і відповідально діяти в умовах війни. Цей процес не можна звести до формальних програм чи гасел, адже він відбувається у серці, коли внутрішня гідність людини стає основою її громадянської позиції [2, с. 78-81]. Гуманістичний підхід у формуванні патріотизму може стати міцною основою для стабільного та людяного майбутнього, перетворивши патріотизм на усвідомлену потребу особи бути патріотом і діяти патріотично на благо країни і народу.

Справжній патріотизм – не гасло, викарбуване на граніті, а моральний закон, написаний у серці. Він проявляється в усвідомленій готовності діяти в інтересах своєї Батьківщини, адже любов до народу є найвищим виявом людяності.

Література

1. Бродерік А. Соціальна ідентичність та її формування. К.: Наукова думка, 2020. 250 с.
2. Іванов П. П. Основи гуманістичної педагогіки. Львів: Видавництво ЛНУ, 2019. 180 с.
3. Карпенко А. Етика та мораль у сучасному світі. Тернопіль: Збруч, 2021. 210 с.
4. Маланюк Є. Філософія українського патріотизму. К.: Основи, 2010. 150 с.
5. Ньюмен Г. Розвиток емпатії у підлітків та молоді. Харків: Фоліо, 2018. 195 с.
6. Ротенберг С. Психологія альтруїзму та співчуття. Одеса: Фенікс, 2017. 160 с.
7. Сміт Д. Громадянська відповідальність як психологічний феномен. К.: Знання, 2022. 240 с.
8. Франкл В. Людина в пошуках сенсу. К.: Комунікація, 2016. 224 с.
9. Фромм Е. Втеча від свободи. К.: Український письменник, 2008. 230 с.
10. Еріксон Е. Ідентичність: Юність і криза. К.: Свічадо, 2007. 256 с.

«ВПРОВАДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНИХ ПРОГРАМ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ВЕТЕРАНІВ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ»

Ганна Собчак,

*Київський столичний університет ім. Б. Грінченка,
м. Київ, Україна*

Актуальність теми: у сучасних умовах збройної агресії росії проти України та інформаційних викликів системи освіти постає стратегічне завдання: формування стійкої національно-патріотичної свідомості молодого покоління. Класичні підходи до військово-патріотичного виховання потребують оновлення та наповнення реальним, а не абстрактним змістом [5]. Паралельно українське суспільство стикається з іншою критичною проблемою - соціальною реінтеграцією ветеранів, які, повертаючись з фронту, потребують знайти нову, гідну місію в мирному житті [8]. Запропонований підхід інтегрує вирішення цих двох проблем: залучення ветеранів до реалізації військово-патріотичних програм у закладах освіти [1,3,4,9]. Це створює синергетичний ефект, надаючи учням автентичних героїв-наставників, а ветеранам - нову соціально значущу роль.

Мета доповіді: обґрунтувати концепцію та розробити практичні рекомендації щодо впровадження програм залучення ветеранів до військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої та вищої освіти.

Завдання:

1. Проаналізувати роль освітнього середовища як платформи для соціальної адаптації ветеранів.
2. Визначити потенційні форми участі ветеранів у навчально-виховному процесі.
3. Охарактеризувати взаємовигідний вплив такого залучення на формування національно-патріотичної свідомості та соціально-психологічний стан самих ветеранів.
4. Запропонувати модель впровадження та критерії оцінки ефективності подібних програм.

Заклад освіти є ідеальним соціальним інститутом, здатним виступити «будівельним майданчиком» для нової цивільної ідентичності ветерана. Після повернення з війни, багато військовослужбовців стикаються з так званим «синдромом повернення», що характеризується відчуттям втрати мети, соціальною ізоляцією, розладом адаптації [8]. Освітня система пропонує структуроване, передбачуване середовище, що забезпечує відчуття стабільності та порядку, якого часто бракує у мирному житті. Крім того, залучення до виховного процесу надає ветеранам соціальне значення. Можливість передати свій досвід, знання та цінності майбутнім поколінням є потужним терапевтичним фактором [1; 3]. Це допомагає їм переосмислити пережитий досвід не як тягар, а як унікальний ресурс, що має цінність для суспільства. Роль наставника, експерта чи інструктора автоматично надає ветерану високий соціальний статус в очах учнів, студентів, педагогів і

батьків [6]. Це визнання сприяє подоланню кризи ідентичності та відновленню почуття власної гідності.

Для досягнення максимального ефекту, залучення ветеранів має бути системним і різноманітним, а не обмежуватися епізодичними заходами. Програми можуть включати:

1. «Уроки мужності» та зустрічі-діалоги: Замість формальних лекцій, ветерани можуть проводити відкриті діалоги з учнями [1]. У фокусі мають бути не лише бойові епізоди, а й обговорення цінностей - відповідальності, поваги до держави, ціни свободи. Живі свідчення допомагають сприймати історію не як сухий матеріал, а як особистісну драму та героїзм.
2. Клубна та гурткова робота: Ветерани можуть стати керівниками гуртків з тактичної медицини, основ виживання, топографії, історії українського війська. Це дозволяє учням отримати практичні навички, а ветеранам - відчувати себе експертами у важливій галузі. Співпраця з громадськими організаціями та спортивними клубами може розширити можливості для стрілецької підготовки чи туризму.
3. Інструкторська робота в іграх та таборах: Участь ветеранів у військово-патріотичних іграх, надає учасникам автентичного наставника, що підвищує мотивацію та ефективність навчання командній роботі, лідерству та виживанню в польових умовах.
4. Медіа-проекти: Спільна робота учнів, студентів і ветеранів над створенням документальних відео, подкастів чи статей про сучасних захисників України сприяє розвитку медіаграмотності та критичного мислення молоді, а також увічнює пам'ять про героїв.
5. Психологічні тренінги: Ветерани, які пройшли відповідну підготовку, можуть ділитися практичними навичками стресостійкості та емоційної саморегуляції, що є безцінним досвідом для підлітків.

Взаємовигідний вплив цього симбіозу є очевидним. Для учнів і студентів це долає абстрактність понять «патріотизм» та «захист Вітчизни», перетворюючи їх на реальні обриси живих історій. Ветерани стають позитивними авторитетами, витісняючи віртуальних кумирів [6]. Пряма комунікація з ветеранами сприяє вихованню співпереживання та формуванню інклюзивного суспільства. Для самих ветеранів це є шляхом до соціалізації та реінтеграції [8], психологічною реабілітацією, що ґрунтується на усвідомленні власної корисності та затребуваності.

Успіх реалізації таких програм залежить від системного та скоординованого підходу [2; 7], що включає кілька ключових етапів:

1. Відбір та підготовка ветеранів: Не кожен ветеран готовий до такої роботи, необхідна співпраця з ветеранськими організаціями та психологами для відбору мотивованих кандидатів. Важливо забезпечити їм педагогічну та методичну підготовку, навчити працювати з різною аудиторією та надавати психологічну підтримку, якщо це необхідно [9].
2. Підготовка педагогічного колективу: Вчителі та викладачі мають бути готові до співпраці. Необхідно провести тренінги щодо особливостей

комунікації з ветеранами, щоб створити сприятливу атмосферу довіри та взаємоповаги.

3. Правове та ресурсне забезпечення: Програма повинна мати чітке правове регулювання [2; 5; 7]. Це може бути оформлення волонтерських угод або трудових договорів, також необхідне фінансування для забезпечення навчальними матеріалами та обладнанням.

4. Робота з батьками: Важливо інформувати батьків про цілі та завдання програм, щоб залучити їхню підтримку та уникнути непорозумінь.

Критеріями ефективності програми можуть слугувати:

Для учнів та студентів: зростання інтересу до історії України, результати опитувань, що свідчать про зміну ціннісних орієнтирів, підвищення рівня патріотичної свідомості.

Для ветеранів: позитивна динаміка психоемоційного стану, підвищення соціальної активності та задоволеності життям.

Для закладу освіти: підвищення якості військово-патріотичної роботи, активізація проєктної діяльності та формування унікального позитивного іміджу.

Висновки. Залучення ветеранів до освітнього процесу є інноваційним та високоефективним інструментом, що одночасно вирішує дві найважливіші суспільні проблеми: формування національної свідомості молоді та соціальної реінтеграції захисників України. Освітнє середовище надає ветеранам унікальну можливість знайти нову, гідну мету, перетворивши свій бойовий досвід на потужний педагогічний ресурс. Для учнів та студентів ветерани стають «живим мостом» між теорією та практикою патріотизму, автентичними взірцями для наслідування, що сприяє глибинному, а не формальному засвоєнню національних цінностей. Успіх програми залежить від системного підходу, що включає ретельний відбір, підготовку всіх учасників та створення належних умов для співпраці. Впровадження подібних програм є практичним кроком до побудови єдиного, згуртованого, патріотично налаштованого суспільства, здатного не лише перемогти у війні, але й гідно збудувати мирне майбутнє.

Література

1. Ветерани вчителі Захисту України: новий етап патріотичного виховання. Pravdorub. URL: <https://pravdorub.live/%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8-%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D1%83%D1%82%D1%8C-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%B2%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5/>
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
3. Верещук І. Курс “Захист України” мають викладати ветерани. Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua/2025/05/14/kurs-zahyst-ukrayiny-mayut-vykladaty-veterany-iryna-vereshhuk/>
4. МОН сприятиме працевлаштуванню ветеранів у школах. Education.ua. URL: <https://www.education.ua/news/2025/06/24/mon-spryiatyme-pratsevlashtuvanniu-veteraniv-u-shkolakh/>

5. Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2024 № 554. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0554322-24#Text>

6. Образ ветеранів в українському суспільстві: грудень 2024. *Rating Group Ukraine*. URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/the-image-of-veterans-in-ukrainian-society>

7. Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.2024 № 864. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoi-tsilovoi-sotsialnoi-prohramy-z-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-hromadianskoi-identychnosti-na-period-do-2028-roku-i300724-864>

8. Програма підтримуючого лідерства: Адаптація до ветеранів та колег з інвалідністю. *Федерація роботодавців України*. URL: <https://fru.ua/ua/media-center/announcements/navchannia/zaproshuemo-kompaniji-do-uchasti-v-programi-pidtrimuyuchogo-liderstva-adaptatsiya-do-veteraniv-ta-koleg-z-invalidnistyu>

9. «Захист України» після фронту? Як ветерану стати вчителем і що для цього потрібно. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zahist-ukrayini-pislya-frontu-k-veteranu-1750412783.html>

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ГЕРОЇЧНОГО У ПСИХОЛОГІЇ

Євгеній Степура,

*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна*

Найвищим проявом людських чеснот виступає героїчний вчинок, саме він наряду з геніальністю є найвищими проявами людського існування. Якщо геніальність багато в чому залежить від генетично зумовлених задатків, то героїчний вчинок – це прояв перш за все особистості: її цінностей і смислів, волі та діяльності. Як вказує Ж.-П. Сартр, а вслід за ним і екзистенційні психологи, людина створює сама себе: буде вона боягузом або героєм залежить лише від неї [3] [5]. Навіть, якщо у людини є біологічно задана схильність до тривожності, у неї завжди є психологічний ресурс, щоб у певну мить побороти цю тривожність і зробити потрібний вчинок.

Героїчне виступає в єдності індивідуальної дії та її соціальної оцінки. У залежності від епохи, політичного та суспільного ладу, панівної ідеології вчинок може оцінюватись, як героїчний або злочинний. Часто оцінки вчинку різняться залежно від груп усередині суспільства та через культурні відмінності різних спільнот. Також героїчне виявляє своєрідність в історичному плані: кожна епоха має своїх героїв, надає перевагу певним типам героїчного. Але все ж можна вказати загальні риси героїчного. Так, М. Селігман виділяє шість основних категорій, які характеризують добропорядну поведінку людини: мудрість та знання, хоробрість, людяність, справедливість, помірність та трансценденцію; остання характеризується переконаннями та діями, що «виходять за рамки особи» [4]. У даній концепції, за думкою Ф. Зімбардо, хоробрість, справедливість та трансценденція є основними аспектами героїзму [1].

Тут варто згадати В.А. Роменця, він наголошує на творчому характері героїчного вчинку, що проявляється в революційному перетворенні навколишньої дійсності, на відміну від простого підлаштування під неї або втечі від цієї дійсності. Розглядаючи дилему Гамлета (жити в нестерпних умовах або померти), він вказує що вона не має вирішення, оскільки обидві альтернативи не гідні особистості – вихід в героїчному діянні [2]. Ця теза підкреслює важливість трансценденції в героїчному вчинку – людина виходить за рамки наявної ситуації в іншу, більш широку площину, де знаходить нового способу вирішення проблеми.

Філіп Зімбардо розробив чотиривимірну модель героїзму, спрямовану на максимальне врахування всіх його проявів. Перша вісь цієї моделі «фізичний ризик – соціальний ризик» вказує, що вчинення героїчного акту може призводити до загрози смерті чи погіршення здоров'я, до зниження соціального статусу, осудження тощо. Друга вісь характеризує стиль героїчної дії: вона може бути активною (відвага) або пасивною (терпіння, сила духу). Третій вимір: прагнення врятувати чиєсь життя або пожертвувати своїм в ім'я ідеалів. Четверта вісь - це часовий вимір: героєм можна стати в результаті одномоментного акту або проживши героїчне життя [1]. Дана модель окреслює спектр проблеми героїзму, але залишаються малодослідженими внутрішні психологічні передумови даного феномена. Вивчаючи героїзм у рамках ситуаційного підходу, Ф. Зімбардо розглядає його як опір ситуаційним, зовнішнім стосовно людини силам. Він розвиває ідею банальності героїзму, згідно з якою кожна людина може здійснити героїчні вчинки для реалізації своїх цінностей [1]. У зв'язку з цим постає питання співставлення зовнішніх та внутрішніх чинників героїчного вчинку. У якості останніх, скоріш за все, виступають компоненти ціннісно-сислової сфери особистості. Саме вони актуалізуються в акті героїзму, роблячи його найвищим проявом людини.

Література

1. Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло. Київ. Yakaboo Publishing. 2024. 552 с.
2. Роменць В. А. Психологія творчості. Київ. Либідь, 2001. 288 с.
3. Сартр Ж.-П. Читанка з філософії: У 6 книгах. Кн. 6: Зарубіжна філософія XX століття. Київ: Довіра, 1993. С. 131–139.
4. Seligman M. E., Steen T. A., Park N., Peterson C. Positive psychology progress: empirical validation of interventions. *American psychologist*. 60(5), 2005. P. 410.
5. Yalom I. D. *Existential psychotherapy*. Hachette UK, 2020. 544 p

ВПЛИВ ВІЙНИ НА МОТИВИ ОДРУЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Олеся Столярчук, Руслана Шульга,

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

Повномасштабна війна в Україні, що триває з 2022 року, істотно трансформувала всі аспекти суспільного життя, зокрема міжособистісні стосунки, родинні цінності та соціальну поведінку. На тлі зменшення кількості оформлення шлюбів і зростання кількості розлучень важливо встановити специфіку мотивації одруження українців як провідного пропедевтичного чинника успішності шлюбних взаємин. Вивчення мотивів одруження в таких екстремальних умовах є актуальним для глибшого розуміння трансформацій у суспільстві, формування адекватних стратегій соціальної підтримки та збереження інституту сім'ї як базової клітинки нації у часи потрясінь.

Дослідження мотивів одруження у воєнний період сприятиме розвитку соціології, психології та демографії, а також надасть практичні інструменти для підтримки молодих сімей, збереження соціальної стабільності й побудови ефективних програм з підтримки населення.

Питання мотивації одруження потрапляло у фокус досліджень таких українських вчених, як О. Бондарчук, А. Вовк, В. Поліщук, К. Сєдих, О. Столярчук, Р. Федоренко, О. Шевельдіна та ін.

Сучасні психологи розрізняють три види шлюбної мотивації: на факт шлюбу; на тип шлюбу, на певну людину. Загальна шлюбна мотивація визначає безпосередні мотиви одруження, які спонукають людину до пошуку шлюбного партнера. Тут фігурують такі мотиви, як кохання чи прихильність, практичні розміркування (зиск), наслідування соціальних стереотипів, спосіб емансипації від батьків, поновлення комфорту батьківського догляду, подолання вакууму самотності [2, с. 44].

Аналізуючи різноманіття мотивації одруження, вітчизняна психологиня А.О. Чхайдзе виокремлює такі групи, як біологічні, економічні, соціально-культурні та духовні мотиви вступу до шлюбу [3, с. 277].

Дослідницею А. Вовк визначено найвагоміші психологічні умови та чинники, що здатні впливати на розвиток готовності особистості до подружнього життя та здійснюють найбільший вплив на розвиток шлюбного потенціалу особистості, а саме: стосунки в сім'ї між батьками; батьківське виховання; емоційна близькість між батьками і дітьми; перший досвід стосунків; перегляд фільмів про сімейно-шлюбні стосунки; стосунки з друзями; наявність/відсутність братів/сестер; перше кохання; доступ до Інтернет-ресурсу; релігійна атмосфера в сім'ї, в якій дитина зростала [1, с. 145].

Попри значний доробок українських вчених з проблематики мотивів одруження, відкритим залишається питання впливу війни на чинники рішення про вступу до шлюбу. Здійснене нами опитування студентів як представників української молоді дозволило виявити основні тенденції впливу війни на мотивацію їхнього одруження. Встановлено, що тривала війна змусила молодь

переглянути базові переконання та цінності, в тому числі ставлення до шлюбу, прийняття рішення одружуватись. У період невизначеності та постійної загрози молоді люди шукають опору одне в одному. Шлюб став символом психологічної безпеки, емоційної стабільності, глибшого взаємного зв'язку. Війна також загострила усвідомлення цінності родини й близькості. Для багатьох молодих людей шлюб став способом «знайти ґрунт під ногами». Війна показала, що життя може змінитися за одну мить. Це спонукає українців жити «тут і зараз», не відкладати важливі рішення, швидше оформлювати стосунки (часто навіть на фронті або під обстрілами). Багато пар вирішують одружитися, щоб встигнути втілити та продовжити своє кохання у дітях, не відкладаючи на «кращі часи». У деяких випадках одруження набуває ще й символічного значення: творення нової української родини в час, коли країна бореться за своє майбутнє, сприймається як акт спротиву та будівництва майбутнього.

Традиційний мотив одруження – закоханість чи кохання в умовах війни набуває нового контексту. Інтенсивність емоцій у стресових ситуаціях часто пришвидшує розвиток стосунків. Тому, перебуваючи у складних умовах воєнного буття та тотальної невизначеності, молоді люди частіше зізнаються в почуттях, переживають стосунки більш глибоко та щиро, ухвалюють швидкі рішення про одруження.

Водночас не слід ігнорувати й прагматичні причини офіційного одруження як шляху отримання юридичних і соціальних гарантій. Так, для багатьох молодих людей одруження стало способом отримати право на інформацію про пораненого чи загиблого військового, мати доступ до компенсацій, виплат, соціального захисту, спростити процедури виїзду або евакуації. У контексті мобілізації й бойових дій, шлюб також часто укладається з міркувань захисту партнера/партнерки.

Таким чином, в умовах тривалої війни провідним мотивом одруження українців постає прагнення стабільності й емоційної підтримки, яку вони можуть отримати у шлюбних взаєминах. Війна кардинально змінила сприйняття шлюбу в українському суспільстві. З одного боку, шлюб стає способом захисту, опори й практичного забезпечення. З іншого – це акт підтвердження глибокого емоційного зв'язку між молодятами та символ віри в майбутнє.

Література

1. Вовк А. Дослідження психологічних умов та чинників, що здійснюють вплив на рівень готовності особистості до шлюбу. *Psychology Travelogs*. 2024. № 3. С. 132–149.
2. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
3. Чхаїдзе А. О. Авторська анкета «Мотиви створення шлюбу» для діагностики мотивації створення шлюбу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*, 2015. Вип. 128. С. 274-278.

**ІНТЕГРАТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ
ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ, РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА
ШВИДКОЇ АДАПТАЦІЇ» – ВАГОМОГО КОМПОНЕНТУ ФОРМУВАННЯ
МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В
УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ, НА ОСНОВІ РЕАЛІЗАЦІЇ
«ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ»**

Віра Чудакова,

*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
Інститут педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна*

Формування мілітарної ідентичності учасників освітнього процесу в умовах воєнного часу є складним і багатогранним процесом, що включає у себе: як засвоєння певних знань і навиків, пов'язаних з наслідками перебування у мілітарних умовах, а також, психологічну адаптацію до умов війни, а особливої уваги при цьому заслуговує подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвиток стресостійкості та здатність до швидкої адаптації.

Воєнний конфлікт спричинив низку важких ситуацій, які для різних верств населення стали стресовими, кризовими, травмівними. Особливих випробувань зазнають мирні жителі, що перебувають у зоні конфлікту, вимушені переселенці, родини загиблих; військовослужбовці – як ті, хто бере участь у бойових діях, так і демобілізовані, та їхні сім'ї; фахівці які працюють з потерпілими. Виявлено, що у складних життєвих кризових і травмуючих ситуаціях деяким людям важко адаптуватися до нових складних обставин, нелегко та у повсякденному житті. У них може погіршуватися і фізичне, і психічне здоров'я, загострюватись наявні проблеми та з'являтися нові [2; 3-5].

Щоб звести до мінімуму руйнівні наслідки кризових, травмівних ситуацій, сприяти збереженню психічного здоров'я, необхідна психологічна допомога і психологічна підтримка постраждалих як в умовах кризових ситуацій та довготривалого стресу, екстремальної / надзвичайної / травмуючої ситуації, так і після повернення із зони ризику. У сучасних умовах сьогоденних викликів і загроз надзвичайно високої актуальності набувають проблеми «забезпечення психологічної допомоги подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та швидкої адаптації» учасників освітнього процесу, як вагомих компонентів формування їх мілітарної ідентичності.

В умовах воєнного часу освітній процес стикається з безпрецедентними викликами. Учасники освітнього процесу – як педагоги, так і учні – зазнають впливу подій, що травмують, що може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривожних станів, депресії, зниження мотивації, концентрації уваги та загальної дезадаптації. Психологічні проблеми дорослих та дітей, які отримали травматичний досвід внаслідок військових дій, потребують професійного вирішення та психологічного супроводу. Її нагальна потреба

підготовки фахівців для вирішення названих проблем. Забезпечення необхідними теоретико-практичними знаннями фахівців, які працюють у галузі психологічної допомоги, психолого-соціальної підтримки та медико-психологічної допомоги постраждалому населенню у надзвичайних /екстремальних ситуаціях, складних життєвих травмуючих ситуаціях [1; 2; 3-5].

З метою вирішення вищеназаних соціально-значущих проблем особливої уваги набуває наукове дослідження «Технологія забезпечення подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації особистості учасників освітнього процесу, як компонентів мілітарної ідентичності», яке виконувалося В. Чудаковою 2023-2025 р.р. у рамках теми дослідження «Формування мілітарної ідентичності учасникам освітнього процесу» Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. З метою вирішення вище зазначених проблем, нами розроблено і впроваджено інтегративний інструментарій «забезпечення психологічної допомоги подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації» учасників освітнього процесу, як вагомих компонентів їх мілітарної ідентичності (далі, «Технологія») [1; 4; 5]. За теоретико-методологічну, методичну та практико-орієнтовану основу взято авторську «Технологію формування психологічних компетентностей конкурентоздатності особистості» (автор, В. П. Чудакова) [1-5], вона складається із двох взаємозалежних та взаємодоповнюючих моделей: «1. Діагностична модель експертизи компетентностей конкурентоспроможності особистості»; «2. Корекційно-розвиваюча модель рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу», що складається з 2-х програм індивідуальної та загальної програми. Кожна із моделей «Технології» містить основні блоки: інформаційно-смісловий, діагностичний, аналітично-інтерпретаційний та прогностичний, та корекційно-розвивальний. Зміст, структура і результати реалізації авторської «Технології» представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Зміст, структура і результати реалізації авторської «Технології».

Зміст «Технології формування психологічних компетентностей конкурентоспроможності особистості в умовах інноваційної діяльності організації»
«Технологія формування психологічних компетентностей конкурентоспроможності особистості в умовах інноваційної діяльності організації» (Технологія), складається з 2-х моделей: «1. Діагностична модель експертизи психологічних компетентностей конкурентоспроможності особистості»; «2. Корекційно-розвиваюча модель рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу, що складається з 2-х програм індивідуальної та загальної. Розглянемо їх: Підібрано валідний інтегральний інструментарій реалізації «Технології»: діагностичні, корекційно-розвиваючі, цифрові методи, програми SPSS та штучного інтелекту.
«1. Діагностична модель експертизи психологічних компетентностей

конкурентоспроможності особистості» (є першою частиною «Технології»).
Компоненти оціночних показників та методи дослідження: 1-й праксіологічний (поведінковий, психолого-професійний) компонент (ПК). 2-й Самосвідомість та рефлексії компонент (СРК). 3-й когнітивний (пізнавальний) компонент (КК). 4-й Особистісний компонент (ОК). 5-й Комунікативно-інтерактивний компонент (КІК). 6-й мотиваційний компонент (МК). 7-й емоційно-вольовий саморегуляції компонент (ЕВСК).
Результат математично-статистичного аналізу (програма SPSS). За результатами математично-статистичного аналізу реалізації компонентів діагностичної моделі технології нами виявлено латентну (приховану) структуру факторів «пріоритетних психологічних компетентностей конкурентоспроможності особистості.
Зміст латентної (прихованої) структури факторів: <i>Фактор 1.</i> Компетентності цілепокладання ($r=0,927$): – оволодіння ефективними стратегіями постановки та досягнення цілей ($r=0,873$) – визначення своєї місії та призначення ($r=0,873$). <i>Фактор 2.</i> Мотиваційна компетентність ($r=0,736$), створення позитивної мотивації. <i>Фактор 3.</i> Компетентності подолання психологічних проблем та розвиток стресостійкості: оволодіння навичками гнучкого реагування на ситуацію ($r=0,794$); вміння отримати новий рівень управління своїми станами ($r = 0,794$); вміння набувати емоційної стійкості; ($R = 0,709$); – оволодіння методами позбавлення від почуття провини, залежностей та інших комплексів ($r=0,674$); вміння переформувати наслідки психологічних проблем та інших травмуючих $r=0$ вміння використовувати методи переформування страхів, фобій, тривоги, песимізму та депресії ($r=0,413$). <i>Фактор 4.</i> Комунікативна компетентність: – оволодіння технологіями ефективної взаємодії з людьми ($r=0,975$), (колегами ($r=0,886$); відносини довіри та співробітництва ($r=0,975$); вміння вирішувати міжособистісні протиріччя; <i>Фактор 5.</i> Спеціальні (спеціальні) міжособистісних протиріч; оволодіння мистецтвом суспільних виступів; подолання професійного стресу і синдром професійного вигорання . емоційно-практична спрямованість).
«2. Корекційно-розвиваюча модель рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу» (є другою частиною «Технології»).
Для її реалізації нами розроблено та впроваджено дві авторські програми спеціальної психологічної підготовки: загальна програма (підготовки експертів-тренерів реалізації «Технології») і індивідуальна програма (нижче розкриємо мету і завдання її впровадження)
Індивідуальна програма рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучінга (РІТ): «Сучасні психологічні технології формування компетентностей конкурентоспроможної особистості в умовах інноваційної діяльності».
Мета «індивідуальної» програми РІТ: оволодіння певними соціально-психологічними знаннями, уміннями, навичками, компетентностями необхідних для у сфері спілкування, діяльності, власного розвитку та корекції,

для формування психологічних компетентностей конкурентоздатності особистості. *Це дозволяє вирішити наступні завдання:*

- розвивати комунікативну та інтерактивну компетентність;
- оволодіти інструментарієм ефективної взаємодії і взаєморозуміння між людьми;
- розвивати рефлексивні навички, здатність аналізувати ситуацію, поведінку і стан в цій ситуації, як членів групи так і особистості;
 - опановувати вміннями адекватно сприймати себе і оточуючих, що сприяє виробленню і коригування норм особистої поведінки і міжособистісного взаємодії;
- *розвивати емоційну стійкість в складних життєвих ситуаціях і здатність до швидкої адаптації;*
- *опановувати* способами позбавлення від тривожних переживань, фобій, страхів і інших психологічних травм і травмуючих спогадів;
- оволодіти технологією створення нових ефективних способів поведінки у особливо важких ситуаціях (подолання життєвих криз; переформування страхів публічних виступів, критики; позбавлення від «шкідливих» звичок, від почуття провини, образи та інших комплексів і залежностей);
- оволодіти методами подолання професійного стресу і синдром професійного вигорання; – подолання песимізму і депресії;
- опанувати технологію вирішення міжособистісних протиріч і суперечностей, подолання конфліктних ситуацій;
- виробити вміння протистояти маніпулятивним впливам;
- розвивати здатність гнучко реагувати на ситуацію, швидко перебудовуватися в різних умовах і різних групах, вийти на новий рівень управління своїми станами;
- опанувати технологію створення адекватної самооцінки і впевненості в собі;
- прояснити і розвивати ціннісно-мотиваційну сферу особистості, оволодіти технологією створення позитивної мотивації;
- розвинути компетентність цілепокладання, оволодіти стратегіями прийняття рішень, постановки стратегічних і тактичних цілей і з'ясувати їх вплив на ефективність формування компетентностей конкурентоспроможності особистості в швидко змінних умовах інноваційної діяльності;
- відкрити своє призначення, свою місію, яка спонукає особистість рухатися вперед і об'єднує її переконання, вірування, цінності, дії і почуття власної значущості і дає радість;
- сформувати інноваційну компетентність;
- розвинути діагностичну компетентність, оволодіти теорією і практикою самодіагностики характеристичних особливостей особистості і усунення виявлених проблем [8; 10].

В цілому спеціалізована психологічна допомога надає можливість: зниженню рівня емоційної напруги, стабілізацію рівня тривожності, нівелювання агресії; підвищення продуктивної активності та спонтанності поведінки у ситуаціях спілкування та діяльності, зміцнення мотивації співробітництва та почуття

спільності; стабілізацію почуття безпеки (захист від можливої подальшої шкоди); формування та розвиток адаптаційних ресурсів та навичок саморегуляції» [1-5]. Названі якості дозволяють людині не лише подолати негативні наслідки травматичної події, але й отримати з неї цінний досвід, трансформуючись у сильнішу та стійкішу особистість.

Отже, встановлено, що впровадження розробленої нами «психологічної технології» є потужним ресурсом і дієвою практикою спеціальної психологічної підготовки, що забезпечує психологічну допомогу засобами інтегративного інструментарію сучасних психотехнологій для подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та здібності до швидкої адаптації. Особливо вагоме значення це набуває у контексті формування мілітарної ідентичності учасників освітнього процесу в кризових умовах і складних надзвичайних ситуаціях. Її систематичне та етичне застосування може значно сприяти зміцненню їхнього психологічного благополуччя та підвищенню ефективності діяльності.

Література

1. Чудакова В. П. (2025) Інтегративний інструментарій і особливості реалізації «технології формування психологічних компетентностей конкурентоздатності особистості в умовах інноваційної діяльності організацій», як основи і дієвого засобу, практики психологічної допомоги в подоланні психологічних проблем і травм, розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації особистості, у складних надзвичайних ситуаціях, як компонентів мілітарної ідентичності. Частина 1. // *«Освіта та розвиток обдарованої особистості»*: щоквартальний науково-методичний журнал. №2 (97), 2025. С. 57-67. URL: <https://otr.iod.gov.ua/ojs/index.php/otr/article/view/257/247> DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2\(97\)-08](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-08)

2. Чудакова В. П. Забезпечення психологічної допомоги засобами інтегративних психотехнологій NLP: подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та здібності до швидкої адаптації. *Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України*: зб. тез Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30.06.2022 р.). Київ: «Вид-во Людмила», 2022. 324 с. С. 286 -293. URL: <https://dndi.mvs.gov.ua>

3. Чудакова В. П. Інтегративний інструментарій забезпечення психологічної допомоги і розвиток компетентностей стресостійкості та здатності до швидкої адаптації особистості в складних життєвих травмуючих ситуаціях, з використанням діагностичних і корекційних, цифрових і STEM-методів. // *Освіта та розвиток обдарованої особистості*: щоквартальний науково-методичний журнал. Київ: ІОД, № 1 (88) / I квартал / 2023. С. 67-77. DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-1\(88\)-67-77](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-1(88)-67-77) URL: <http://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2023/1/9.pdf>

4. Чудакова В. П. Особливості науково-методичного забезпечення психологічної підтримки та допомоги у подоланні наслідків травмуючих ситуацій, розвитку компетентностей стресостійкості та здатності до швидкої адаптації, і їх вплив на посттравматичне зростання особистості. // *Життєві*

виклики сучасного суспільства в умовах воєнного часу / Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 05-06.11.2024). Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 95 с. С. 82-86. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743609>

5. Чудакова В. П. (2025) Основні детермінанти та інтегративний інструментарій формування мілітарної ідентичності учасників освітнього процесу, засобами «психологічної допомоги в подоланні наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації», на основі реалізації «технології формування психологічних компетентностей конкурентоздатності особистості». Частина 2. Науковий-семінар практикум. // «Освіта та розвиток обдарованої особистості»: щоквартальний науково-методичний журнал, №3 (98). 2025. С. 82-92.

ВПЛИВ ПРОЖИВАННЯ ВТРАТИ ДІТЬМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Римма Юрченко, Марина Французова,

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна*

Повномасштабна війна в Україні створила виклики для дітей, чиї батьки проходять службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Значна кількість випадків, з які впливають на дітей, стосується зниклих безвісти чи потрапляння військових у полон, що формує феномен невизначеної втрати. Діти стикаються з численними складними ситуаціями, пов'язаними зі службою батьків, зокрема: відрядження одного з батьків та можливість загибелі під час виконання обов'язків. Зокрема, створює потребу у наданні допомоги дітям та підліткам із сімей військових [1; 8].

Специфіку: невизначеність втрати, постійний вплив бойових дій на життя дітей, труднощі з доступом до психологічної допомоги - фактори потребують адаптації та розробки власних підходів. У нових умовах викладачі, вчителі можуть не мати знань про специфіку психологічної підтримки дітей військових. Це вимагає спеціальних методів допомоги, які дозволяють дитині формувати здорові способи подолання горювання.

Ключові слова: патріотична ідентичність, військова служба батьків, втрата, горювання, підлітковий вік, психолого-педагогічні основи, травматичне горювання

У дослідженні використано теорію Елізабет Кюблер-Росс [13], яка описує п'ять стадій горя:

- 1) заперечення та ізоляція;
- 2) гнів;
- 3) торг;

- 4) депресія та відсторонення;
- 5) прийняття.

Кожна дитина чи підліток переживає ці стадії індивідуально й у нелінійній послідовності.

Особливістю цього досвіду є те, що горе у сім'ях військових має відмінності [2]. Тривалість службових відряджень, полон, можуть супроводжуватися запереченням, яке ускладнює адаптацію, «двозначну втрату» — коли батько чи мати психологічно присутні, але фізично відсутні. Загибель військового батька/матері відрізняється від «звичайної» втрати, оскільки родина стикається з додатковими змінами: швидким переїздом, новою школою, відсутністю оточення дітей із сімей військових. У нових умовах викладачі, вчителі можуть не мати знань про специфіку психологічної підтримки дітей військових. Це вимагає спеціальних методів допомоги, які дозволяють дитині формувати здорові способи подолання горя.

Важливо враховувати індивідуальні особливості розвитку дітей щодо відмінності у подоланні горювання. Формування ідентичності у підлітковому віці [3; 4] (12–18 років) є ключовим етапом психосоціального розвитку, коли індивід намагається інтегрувати особистісні, соціальні та культурні елементи для створення стійкого «Я-концепту» [11]. У сім'ях військових цей процес часто переплітається з патріотичними цінностями, такими як дисципліною, служінням Батьківщині, готовністю до пожертви. Втім, втрата (загибель у бою, поранення, зникнення безвісти) може радикально вплинути на ідентичність підлітка, викликаючи як кризи, так і можливості для посттравматичного зростання. Соціально-когнітивна теорія А. Бандури [4; 7] пояснює, як діти засвоюють патріотичні цінності через моделювання поведінки батьків, посилюючи патріотизм через «героїчний наратив», але горювання здатне спотворити цей процес, якщо втрата асоціюється з болем чи образою. Зокрема, розглядаються як позитивні зміни (зміцнення патріотизму через ідентифікацію з героїчними наративами), так і негативні (кризи ідентичності, емоційні розлади через втрату і горювання).

Політична ідентичність — це різновид соціальної ідентичності, що виявляється в ототожненні особистості з певною політичною позицією чи спільнотою.

Центральними вимірами втрати є: дистрес розлуки (емоційна порожнеча), екзистенційний дистрес (пошук сенсу), дистрес обставин загибелі (травматичні деталі). У військових сім'ях вони посилюються: смерть «героя» може поєднуватися з відчуттям «без сенсу», що породжує образу на державу. Таким чином, патріотична ідентичність формується на межі позитивних (стійкість, гордість) та негативних (кризи, травми) факторів.

Процес втрати і горювання у дітей українських військових сімей має кілька рівнів прояву: емоційний (страх, смуток, провина, злість), когнітивний (молодші діти не розуміють остаточності смерті, підлітки здатні до рефлексії), поведінковий (регресивна поведінка, уникання соціальних контактів, зниження успішності). Молодші діти виражають емоції через гру, підлітки здатні вербалізувати. У

когнітивному розвитку, за Піаже, діти переходять від конкретного до абстрактного мислення [14].

Основними методами щодо вивчення втрати та процесу горювання, як впливу на розвиток національної гордості і відповідальності, стійкості та самоідентифікації передбачає використання глибинних інтерв'ю, стандартизованих опитувальників, спостереження під час груп підтримки, аналізу творчих робіт дітей. Вибірку становлять діти, чиї батьки загинули, зникли безвісти чи перебувають у полоні, а також діти, чиї батьки повернулися з полону. Дослідження показало, що: частина дітей посилюють патріотизм через «героїчний наратив», інші переживають кризу ідентичності. Позитивні аспекти включають посттравматичне зростання: підлітки розвивають стійкість, емпатію та глибше розуміння національних цінностей. Використання книг, малювання, фотографії, написання історій допомагають дітям виразити почуття, а ритуали дають відчуття стабільності та контролю.

Отже, втрата у сім'ях військових має специфічний характер і відрізняється від «звичайної» втрати. Патріотизм може бути ресурсом для подолання горя, але також і фактором дистресу. У дітей і підлітків спостерігаються як позитивні (стійкість, гордість, посттравматичне зростання), так і негативні (кризи, травми, образа на державу) наслідки. Необхідна системна психологічна підтримка, що враховує вікові особливості, включає арттерапію, бібліотерапію, ритуали пам'яті та освітні програми.

Використання книг дозволяє дітям нормалізувати переживання [6; 10], ідентифікувати власні почуття та побачити приклади здорових способів подолання втрати. Книги можна використовувати в індивідуальній та груповій роботі, а також створювати бібліотеки для батьків. Малювання, фотографія, написання історій і віршів допомагають дітям виразити почуття. Окремий інструмент — «книга пам'яті», де зберігаються спогади про батька/матір, попереднє життя, школу й друзів. Ритуали дають дітям відчуття стабільності та контролю. Спеціальні ритуали зв'язку з батьком/матір'ю у полоні, традиції з тим, хто залишився вдома.

Література

1. Бондар Т. Психологічна допомога дітям військовослужбовців: особливості роботи з феноменом невизначеної втрати // Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2023. № 52(1). С. 45–59.
2. Горбунова В. Травматичне горювання у дітей в умовах війни: психолого-педагогічні стратегії підтримки // Практична психологія та соціальна робота. 2024. № 6. С. 12–19.
3. Іванова О., Крамар Ю. Психологічна стійкість підлітків у сім'ях військових: ризики та ресурси // Актуальні проблеми психології. 2023. Т. XVII, вип. 3. С. 101–113.
4. Москалець О. Посттравматичне зростання у підлітків: роль патріотичних цінностей // Психологія і суспільство. 2024. № 1(95). С. 78–91.
5. Ніколаєнко І. Робота психолога з дітьми, які втратили батьків унаслідок війни // Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2022. № 9(92). С. 64–70.

6. Сіренко Т. Психологічна підтримка дітей у сім'ях захисників України: методичні підходи. Київ : Ніка-Центр, 2023. 148 с.
7. Шульга Н. Діти війни: феномен патріотичної ідентичності та трансформації ціннісної системи // Український психологічний журнал. 2025. № 2. С. 34–47.
8. Міністерство освіти і науки України. Методичні рекомендації щодо організації психологічної підтримки дітей із сімей військовослужбовців. Київ, 2023. 32 с.
9. Міністерство охорони здоров'я України. Клінічний протокол «Надання психологічної допомоги дітям та підліткам у стані гострої стресової реакції». Київ, 2022. 40 с.
10. Betz G., Thorngren J. M. Ambiguous loss and the family grieving process // The Family Journal. 2006. Vol. 14, No. 4. P. 359–365.
11. Orenstein GA, Lewis L. Erikson's Stages of Psychosocial Development. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
12. Goodman R. F. Treatment of childhood traumatic grief // In: Webb N. B. (Ed.). Mass trauma and violence: Helping families and children cope. New York : Guilford, 2004. P. 259–282.
13. Kubler-Ross E. On death and dying. New York : Macmillan, 1969. 260 p.
14. Piaget J. The science of education and the psychology of the child. New York : Grossman, 1970. 118 p.